

Influència i presència de l'Institut Rousseau de Ginebra en la pedagogia catalana del primer terç del segle xx

Joan Soler i Mata*

Resum

Les influències dels corrents pedagògics internacionals i l'impacte de la pedagogia activa en l'impuls de la renovació pedagògica catalana del primer terç del segle xx han estat objecte de molts estudis, que ens permeten traçar una cartografia pedagògica europea per comprendre les claus d'aquest ampli i profund moviment de renovació que va abonar els difícils terrenys de l'educació europea des de les darreres dècades del segle XIX. En aquest mapa, caldria marcar Ginebra amb traç gruixut, unida amb Catalunya i, per extensió, Espanya. L'estudi de les fonts documentals dels arxius de l'emblemàtic Institut Jean-Jacques Rousseau, creat a Ginebra l'any 1912, i la revisió de diverses recerques i publicacions ens possibiliten una nova lectura amb l'objectiu d'aportar més elements per valorar la influència de l'institut ginebrí sobre la pedagogia catalana del primer terç del segle xx.

Paraules clau

Pedagogia activa, renovació pedagògica, ciències de l'educació, història de l'educació, escola nova, Institut JJ Rousseau, psicologia experimental

Recepció de l'original: 15 de maig de 2009

Acceptació de l'article: 10 de juliol de 2009

L'impacte de la pedagogia activa en l'impuls de la renovació pedagògica catalana del primer terç del segle xx ha estat objecte de molts estudis. A partir dels resultats d'aquestes recerques es poden traçar diverses línies que uneixen diversos punts de la geografia europea i que ens expliquen les relacions pedagògiques, les gènesis conceptuals, les influències i, en definitiva, ens desvetllen les claus per entendre aquest ampli i profund moviment de renovació que, de forma intensa i extensa, va abonar i assaonar els difícils terrenys de l'educació europea a partir de les darreres dècades del segle XIX. Una de les línies uniria Suïssa, i més concretament Ginebra, amb Catalunya i, per extensió, Espanya (Laudo i Monés, 2008).

En els Archives de l'Institut J.J. Rousseau (AIJRR) hem localitzat una carta anterior a l'obertura de la institució que té a veure amb el creixent prestigi dels treballs del Laboratori de Psicologia experimental de Claparède¹. Es tracta d'una carta de Joan Bardina (membret de la *Revista de Educació*), signada a Barcelona el 20 de desembre de 1910 i adreçada a Claparède, en la qual li presenta el projecte de publicació de la nova revista a partir del gener de 1911 amb l'objectiu de «*semer dans notre pays et dans l'Amérique espagnole les nouvelles théories sur la Psychologie, la Méthodologie et la Culture scolaire, ici presque complètement inconnues*». Després de la presentació i el preàmbul, Bardina demana a Claparède la col·laboració per a la revista «*en mettant votre pensée au service des maîtres espagnols, avides de savoir, mais, malheureusement,*

(*) Professor del Departament de Pedagogia de la Universitat de Vic. Ha dirigit la revista *Educació i Història* i és membre de la Junta Directiva de la Societat Catalana de Pedagogia. Aquest article és fruit d'una estada de recerca als Archives de l'Institut J.J. Rousseau (AIJRR) de Ginebra durant els mesos de gener i febrer de 2008 amb una beca de la Universitat de Vic. Adreça electrònica: joan.soler@uvic.cat

(1) En aquell moment Claparède ja era un psicòleg i pedagog conegut. L'obra *Psychologie de l'enfant et pedagogie expérimentale*, publicada l'any 1905, havia estat traduïda al castellà per Domingo Barnés i publicada l'any 1910 a Madrid per la Librería Francisco Beltrán.

ayant plus de bonne volonté que de science»². Més enllà de l'anècdota, el fet ens revela l'origen de les relacions dels mestres i pedagogs catalans amb Ginebra que, sens dubte, rau en el prestigi que havien anat assolint la psicologia i pedagogia ginebrines, de la mà de Flournoy i Claparède i des de les pàgines dels *Archives de Psychologie*, una revista que formarà part de les principals biblioteques pedagògiques, inclo-sa la Biblioteca del Consell de Pedagogia³.

En els arxius també es conserva una carta d'Eladi Homs (amb data 13 de maig de 1912), en resposta a una queixa de Claparède perquè la *Revista de Educación* no havia ressenyat el projecte de creació de l'Institut Rousseau i, en canvi, havia publicat informacions de Brussel·les⁴. Homs s'excusa i anuncia que ho faran en un proper número en el qual també s'hi publicarà un article de Claparède⁵. També aprofita per explicar-li que ha estudiat tres anys als EUA, que ha llegit els seus llibres de psicologia infantil, que substitueix Joan Bardina en la direcció de la revista i que Pau Vila ha demanat una beca per anar a estudiar a l'Institut Rousseau. Es tracta, doncs, d'un petit incident diplomàtic, fàcilment digerible pel liberalisme, l'internacionalisme i el *savoir faire* ginebrins, que no fa més que corroborar que els fils d'unió es començaven a teixir⁶.

No va ser aliè, a aquest mutu interès, el paral·lelisme que podríem establir entre l'anomenat *esprit de Genève* amb el punt de mira posat en la necessitat de bastir una utopia político-pedagògica i les preocupacions d'una burgesia catalana, primer, i dels sectors progressistes i republicans, més endavant, per construir un país a través de l'educació. Tampoc podem passar per alt el caràcter francòfon dels cantons de

-
- (2) Font: Archives de la Famille de Morsier [consultats als Archives Institut J.J. Rousseau (AIJRR), però destinats al fons de Claparède en el Département de Manuscrits de la Bibliothèque de Genève].
  - (3) *Quaderns d'Estudi*. Vol. III, núm. 1, any II, octubre 1916. En l'apartat d'informacions (Full núm. 1) sobre la Biblioteca del Consell de Pedagogia es ressenya que el fons conté tots els números a partir de l'any 1911. En el moment d'establir els orígens de les relacions de mestres catalans amb la ciutat de Ginebra no podem oblidar els viatges pedagògics que hi van fer diversos grups de mestres barcelonins a partir de 1911 amb el suport de l'Ajuntament de la ciutat. El primer grup de 14 mestres va viatjar durant el mes de juliol per diferents ciutats de França, Suïssa i Alemanya, fent una petita estada a Ginebra. Aquesta visita, de poc més d'un dia, es va limitar a alguns centres educatius, sobretot d'ensenyament secundari i professional (Vegeu: *Viaje pedagógico a Francia, Suiza y Alemania en el año 1911: memoria presentada al Excmo. Ayuntamiento de Barcelona por varios maestros públicos de dicha ciudad*. Barcelona, J. Horta, Impresor, 1912). Entre els integrants del grup, coordinat per Celestina Vigneaux, hi trobem Rosa Sensat i Llorenç Jou que tornarien més endavant a Ginebra i tindrien una relació, d'intensitat diferent, amb l'Institut Rousseau. Del viatge pedagògic realitzat l'any 1913 la memòria no recull cap contacte amb l'Institut que ja havia funcionat durant un curs. El fet no ens fa d'estranyar per dues raons: el viatge va seguir un programa semblant als anteriors i, a més, durant el mes de juliol l'activitat de l'Institut Rousseau era nul·la. Encara no s'havien iniciat els cursos de vacances que no començarien fins 1916. Aprofitem el comentari per destacar la valoració positiva que fan els mestres en relació a la tolerància pel tractament de les diferències religioses i lingüístiques que observen a les escoles suïsses (vegeu: *Viaje pedagógico a Francia, Suiza, Alemania y Bélgica en el año 1913: memoria presentada al Excmo. Ayuntamiento de Barcelona por varios maestros de las escuelas nacionales de dicha ciudad*. Barcelona, Imprenta Elzeviriana de Borrás, Mestres y C^a, 1914).
  - (4) La *Revista de Educación* (núm. 4, vol. II, abril 1912, p. 232) havia publicat una informació sobre la propera obertura de la «Facultad Internacional de Pedología de Bruselas», una escola superior de ciències psicològiques i pedagògiques, concebuda com un centre d'investigació i ensenyament. Per complaure Claparède, en el núm. 5 del mes de maig del mateix any (pp. 302-307) es va publicar una extensa i detallada informació sobre la «Escuela de Ciencias de la Educación (Instituto J. J. Rousseau)» en la qual s'expliquen els objectius del centre, les condicions d'ingrés i el cost de l'ensenyament, el professorat i el programa de cursos i assignatures previst per al període 1912-13.
  - (5) Claparède, É. (1912) «La educación atractiva», *Revista de Educación*, vol. II, núm. 5 (maig), p. 257-262. Es tracta d'un text extret del llibre *Psicología del niño y Pedagogía experimental*, traduït per D. Barnés.
  - (6) Font: AIJRR (Fonds général - Correspondance de la direction - Caixa 1^a: anys 1912-1918).

Ginebra, Vaud o Neuchâtel, que facilitava la comunicació en llengua francesa, coneguda pels mestres i professors catalans.

Com anunciava Eladi Homs en l'amable resposta a Claparède, Pau Vila es va matricular al primer curs del nou Institut Rousseau l'any 1912 i va obrir una via d'intercanvi que, al llarg dels propers anys, seria força transitada, més per les idees que per les pròpies persones físiques⁷. L'anàlisi d'aquestes anades i vingudes, de les estades, de les notícies generades i els articles i monografies confeïdes serà pretext i motiu de les reflexions que segueixen per intentar reconstruir la influència difusa de la qual ens parla Teresa Marín Eced (1990) en valorar les aportacions europees sobre la pedagogia espanyola a partir dels viatges pedagògics.

L'Institut Jean-Jacques Rousseau de Ginebra

Un institut de ciències de l'educació com a gresol de la renovació pedagògica

L'obertura, el 1912, d'una escola de ciències de l'educació que portava el nom del filòsof ginebrí Jean-Jacques Rousseau, coincidint amb el segon centenari del seu naixement, culminava un procés gestat uns anys abans. Al llarg d'aquest procés es va anar construint un complex edifici vertebrat per les ciències de l'educació. L'evolució s'havia iniciat a finals del segle XIX partint d'una concepció de la pedagogia com a ciència moral, es va concretar el 1912 amb la creació de l'Institut Rousseau i el desenvolupament de la psicologia de l'infant i la psicologia experimental, i es desplegarà i professionalitzarà definitivament a partir de 1929, però sobretot de 1933, amb la construcció i el reconeixement acadèmic de les ciències de l'educació com a camp disciplinar (Hoffstetter i Schneuwly, 1998, 2006a i 2007). En la part final del procés, aquella escola lliure concebuda inicialment per Claparède, que seguia les petjades de Théodore Flournoy⁸, quedaria plenament integrada, però també diluïda, dins de la universitat ginebrina. A partir d'aleshores seria Piaget qui en conduiria els destins i definiria l'orientació.

La construcció de l'edifici disciplinar, entorn de l'activitat de l'Institut Rousseau, es fonamentava en la unió de la psicologia i la pedagogia que es complementaven i s'alimentaven mútuament. Al llarg del procés aquest tronc comú es va anar esquerdant fins a separar-se en una pluralitat de disciplines dissociades i diferenciades en tots els àmbits: els continguts acadèmics dels cursos, les recerques, els congressos, l'estructura i el perfil de les titulacions universitàries i les publicacions⁹.

-
- (7) El núm. 3 (desembre de 1912) de *L'Intermédiaire des Éducateurs*, la revista de l'Institut que havia obert les portes dos mesos abans, dóna compte de la visita d'un grup de mestres espanyols de totes les regions que realitzaven un viatge pedagògic becats per la Junta para Ampliación de Estudios. Ferrière els va fer una conferència i projecció de fotografies sobre «Les écoles nouvelles du Dr. Lietz». Tal com ressenyarem més endavant, el gener de 1913 va ser Rosa Sensat qui, durant el viatge d'estudis a Bèlgica, Suïssa i Alemanya, va fer una curta estada a Ginebra i una breu visita a l'Institut Rousseau acompanyada per Pau Vila, estudiant del centre.
- (8) Théodore Flournoy, cosí germà de Claparède, va ser el creador de la càtedra de Psicologia experimental a Ginebra l'any 1889. Vegeu: Claparède, É. (1921) «Théodore Flournoy, sa vie et son oeuvre», *Archives de Psychologie*, vol. XVIII, p. 1-125.
- (9) És interessant el treball inèdit de la professora Germaine Duparc, *L'École de Psychologie et des Sciences de l'Éducation de l'Université de Genève. Notice historique concernant l'évolution des objectifs et la mutation des structures, 1912-1971* (Font: Archives de l'Université, 1984/16/10). La professora Duparc, que va morir el 7 de gener de 2008 (pocs dies abans de la nostra estada a Ginebra), havia nascut el 1916, era llicenci-

El context social i polític del cantó de Ginebra no va restar al marge d'aquesta evolució i va determinar la presència de tensions i de lluites internes i externes de caire personal i institucional. El 'temps de les passions' polítiques i socials que va viure Ginebra durant la dècada de 1930 va sacsejar la vida de l'Institut Rousseau i va marcar el destí dels protagonistes (Vidal, 1988).

D'ençà 1920 s'havien anat succeint, sobretot en els moments de dificultats econòmiques de la institució, algunes crítiques envers el liberalisme que es respirava dins l'Institut Rousseau amarat de l'esperit pacifista i internacionalista ginebrí. Claparède i Bovet veien en el seu Institut un model i exemple que concretava el somni d'una nova era que s'assoliria a través de l'educació: una comunitat educativa fonamentada sobre l'amistat i el respecte. Aquest projecte educatiu orientat a la reforma social es va reforçar l'any 1925 amb la creació del Bureau International de l'Éducation (BIE) que va significar una síntesi perfecta entre el clima de l'Institut i l'esperit de Ginebra. L'esperit i la trajectòria dels primers vint anys de l'Institut Rousseau de Ginebra es poden estudiar en les publicacions de Claparède (1912), Bovet (1912, 1917 i 1932), Rosselló (1923) i, més recentment, de Daniel Hameline (2004).

Uns anys més tard fou Ginebra qui rebé la influència i la pressió europea que, dissortadament, evolucionava vers uns viaranys ben diferents de l'internacionalisme i el pacifisme. Durant la dècada de 1930 van augmentar les pressions dels grups conservadors ginebrins i van tenir més ressò i efecte en una ciutat que, com ens explica el professor Vidal, ja no era una illa, sinó el reflex del què passava a Europa, on la crisi econòmica i l'ascens del feixisme i el nacionalisme es convertien en els trets dominants (Torracinta, 1978; Spielmann, 1981). Els forts enfrontaments derivats de conflictes socials i polítics que es visqueren a Ginebra el 1932 van ser determinants en la decisió de les autoritats polítiques i acadèmiques per intervenir decisivament en la vida de l'Institut Rousseau i, a partir de 1933, neutralitzar-lo per la via científica.

Un model de formació pedagògica: de la psicologia experimental a la pedagogia activa; de les ciències de l'educació a la pràctica educativa

Si reculem fins 1912, just abans de la creació de l'Institut, i revisem un dels textos fundacionals escrits per Claparède, visualitzarem perfectament els motius i les finalitats reservades a la nova institució:

El projecte d'un Institut així es desprèn d'una doble constatació: per una part, ens adonem que la preparació psicològica i pedagògica dels educadors no és suficient; d'altra banda, valorem com no s'ha pres cap mesura per assegurar el progrés i el desenvolupament de la ciència de l'educació. (Claparède, 1912, p. 21)

El raonament de Claparède era clar i la conclusió contundent: si l'infant era el centre del sistema educatiu no hi havia cap raó per escatimar o ignorar la necessitat del coneixement de l'infant per part dels futurs educadors. Sobre aquesta base s'obria la porta de la necessitat de construir una psicologia de l'infant («*Discat a puero magis-*

---

ada en biologia i doctora en antropologia i havia estat mestra i directora de la Maison des Petits i, més endavant, professora de la universitat ginebrina. En aquest treball analitza de forma esquemàtica les transformacions esdevingudes en el si de l'Institut Rousseau a partir dels canvis de nom, dels fets cronològics, dels objectius i dels estudis i titulacions impartides. Jean Piaget, un dels protagonistes dels canvis, els descriu i analitza, des de la pròpia òptica, a l'article «L'Institut des Sciences de l'Éducation de 1914 à 1956», *Histoire de l'Université de Genève. Tome IV*. Genève, Georg, 1959.

ter», seria la divisa de la nova institució), fonamentada experimentalment, com a primer pas per edificar una pedagogia, també de base experimental i científica:

Cap raó teòrica s'oposa al fet que les qüestions pedagògiques siguin contrastades a través de l'experimentació. Ben al contrari, nosaltres veiem que és en l'observació controlada i en l'observació provocada on rau la salut de la pedagogia. (Claparède, 1912, p. 43)

Es tractava, en definitiva, de crear un centre amb un doble objectiu: formar els educadors i avançar en la construcció del coneixement. En el fons, la creació de l'Institut sorgia en el cor del debat sobre el veritable lloc de la pedagogia i les relacions entre la psicologia i la pedagogia¹⁰.

El model de la nova institució s'inspiraria en el laboratori experimental i en els *laboratoires vivants* per observar les conductes dels alumnes en situacions naturals. Rita Hoffstetter i Bernard Schneuwly (2006b) ho han anomenat un «laboratori de laboratoris». De fet és la línia seguida en el model del *laboratory school* de Dewey o de l'*école laboratoire* de Binet.

El projecte de Claparède visualitzava una estructura bastida a partir de quatre eixos: una escola on s'estudiessin els fonaments de l'educació i els mètodes de recerca científica; un centre de recerques orientat al desenvolupament de les ciències de l'educació; un centre d'informacions a partir de l'edició de la revista *L'Intermédiaire des Édicateurs*, i finalment un centre de 'propaganda' i difusió de les noves idees que es generessin. Hi havia molta psicologia i pedagogia en els anhels de Claparède però també hi havia molta dosi d'allò que ja hem anomenat l'esperit de Ginebra, amarat de tolerància, lliurepensament i liberalisme:

L'objectiu de la nostra Escola serà orientar i no pas adoctrinar. Ens esforçarem per presentar els ensenyaments del passat i del present dins un marc de tolerància, posant l'accent en allò que pot ser bo i útil per aplicar en qualsevol sistema. L'Escola (de ciències de l'educació) buscarà enfortir els educadors en la idea que només la recerca lleial, desinteressada, tranquil·la i sense posicions adoptades a priori, rigorosa en relació a ella mateixa però generosa i acollidora en relació a l'opinió dels altres, dubtant constantment, –amb dubtes fecunds en hipòtesis i demostracions, encenent l'esperit per la recerca de veritat tot allunyant-la de l'escepticisme estèril– de manera que només un mètode com aquest és capaç d'obrir-nos les brillants perspectives del futur. (Claparède, 1912, p. 60)

No es pot negar que l'optimisme educatiu, característic de la utopia pedagògica ginebrina de principis del segle XX, amarava les intencions de Claparède (Berchtold, 1973).

L'orientació pedagògica de l'Institut Rousseau estarà marcada per la concepció funcional de l'educació que defensava Claparède i que mantenia punts de connexió amb les propostes d'escola del treball de Kerschensteiner, d'educació progressiva de Dewey i d'escola activa de Ferrière. És evident que, en aquest sentit, no va pas restar al marge de l'aire i les tendències de la pedagogia contemporània sinó que més aviat es va convertir en una de les cruïlles dels diversos camins per on transitava la diversitat i heterogeneïtat del moviment de la nova educació, al costat de Viena o Brussel·les (Hameline, 2004). Tal com insistirem més endavant, allò que va caracteritzar

(10) Claparède, É. (1905) *Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale*. Neuchâtel, Delachaux et Niestlé. Les relacions entre psicologia i pedagogia a Ginebra són analitzades en l'article següent: Lussi, V.; Müller, C.; Kiciman, V. (2002) «Pédagogie et psychologie: les frontières mouvantes du développement des sciences de l'éducation à Genève», dins Hoffstetter, R.; Schneuwly, B. (Ed.) *Sciences de l'Éducation 19e-20e siècles. Entre champs professionnels et champs disciplinaires*. Berna, Peter Lang, p. 383-421. Per ampliar la visió sobre el lloc de la psicologia dins el fogar ginebrí, val la pena consultar: Ractcliff, M.J.; Ruchat, M. (dir.) (2006) *Les laboratoires de l'esprit. Une histoire de la psychologie à Genève 1892-1965*. Genève, Musée d'histoire des sciences/ Éditions LEP.

l'Institut Rousseau, al costat dels fonaments teòrics i la pràctica educativa, fou un estil determinat en la relació educativa. La individualització, l'ambient familiar i l'accent en el treball personal de l'estudiant eren els elements distintius d'una atmosfera clarament pestalozziana.

Va ser Pierre Bovet, professor de filosofia i pedagogia a la Universitat de Neuchâtel, qui va acceptar l'envit i es va convertir en l'executor del somni de Claparède i en un referent indiscutible de la nova pedagogia que es gestava a Ginebra.

Cap a la nova educació: la gènesi i l'evolució de la pedagogia activa

L'Escola activa és l'escola de l'espontaneïtat, de l'expressió creadora del nen. Respon a la tendència a la llibertat que es troba en el fons de tota ànima humana.

Amb aquesta referència a l'expressió espontània, creadora i lliure, Ferrière inicia el capítol «Les fondements psychologiques de l'école active», del llibre *L'école active* (1922)¹¹.

L'origen del concepte d'escola activa cal situar-lo en el context científic i cultural de l'Institut Rousseau de Ginebra durant el període 1917-1920. Ferrière assenyalava que es tracta d'un terme desconegut el 1918 i habitual a partir de 1920 i pensa que l'autoria del terme recau en Pierre Bovet, director de l'Institut Rousseau, que l'utilitza en l'article «La tâche nouvelle de l'école» (1919), on es proposa considerar el nen com un organisme actiu i convertir l'escola en escola activa.

Tot plegat fa pensar que el terme escola activa era utilitzat en l'ambient de l'Institut Rousseau i que aquest fet va obrir la porta a la fonamentació teòrica que intentà bastir Ferrière, partint de la proposta de Bovet i de la doctrina de l'escola del treball de Kerschensteiner (Hameline, Jornod i Belkaïd, 1995).

El pensament teòric de Ferrière sobre l'escola activa cal llegir-lo en tres claus: ciència, moral i religió, al servei de la construcció d'una antropologia del fenomen humà a escala individual i a escala social¹².

Aquests plantejaments fonamentadors de l'escola activa foren discutits i criticats per Claparède. En un article titulat «La psychologie de l'Ecole active»¹³, publicat el 1923, crítica que Ferrière abordi qüestions com la llei del progrés, la llei biogenètica i els tipus psicològics que són «completament estranyes al principi fonamental de l'escola activa», i no centri més l'atenció en allò que és veritablement fonamental i

(11) Es tracta de la revisió d'un article publicat l'any 1914 a la *Revue psychologique* de Brusel·les amb el títol «Les fondements psychologiques de l'école du travail» i en el qual el concepte *escola activa* és substituït pel concepte *escola del treball* o *Arbeitsschule*.

(12) Per a l'anàlisi del pensament de Ferrière en relació a l'educació activa ens remetem al nostre estudi introductor de l'edició catalana de *L'autonomia dels escolars* (Vic, Eumo, 1997, p. XXV-LVIII) i, sobretot, als treballs de Daniel Hameline, el millor especialista sobre el pedagog suís, de qui destaquem: Hameline, D. (2005) «Relater sa pratique? Les tentations d'Adolphe Ferrière (1879-1960): entre compte rendu d'évaluation et libelle de propagande», *Revue française de pédagogie*, núm. 153 (octubre-novembre-desembre), p. 67-80; Hameline, D. (2004) «Adolphe Ferrière», Préface a Ferrière, A. *L'école active*. París, Fabert, p. 7-29; Hameline, D. (1995) «Adolphe Ferrière», dins Houssaye, J. (dir.) *Quinze pédagoges. La seva influència, avui*. Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya/ Proa, p. 185-199; Hameline, D. (1993) «Adolphe Ferrière (1879-1960)», *Perspectives*, París, UNESCO, vol. XXIII, núm. 1-2, p. 395-423. Per contrastar la visió sobre la pedagogia activa, també és interessant el treball de revisió i crítica: Renard, A. (2008) *La pédagogie et la philosophie de l'école nouvelle d'après l'oeuvre d'Adolphe Ferrière*. París, Éditions Don Bosco (publicat inicialment el 1941).

(13) Ens referim a l'article publicat a *L'Éducateur*, 1923, LIX (23), p. 371-379.

constitueix l'únic eix entorn al qual ha de girar la concepció educativa: la llei de la necessitat o de l'interès. No veia amb bons ulls l'ús del terme escola activa perquè, segons ell, comporta l'equívoc que actiu significa «actuar exteriorment» i per això prefereix el terme educació funcional, basada en la necessitat. Claparède reivindicava el paper de la psicologia com a ciència fonamentadora dels principis educatius, defugint altres explicacions que, si bé són importants, no poden constituir un fonament del principi d'activitat perquè sovint són «opinions de l'esperit o hipòtesis metafísiques» i no pas l'expressió d'un fet observable i objectivable. L'article de Claparède obrí la polèmica i rebé respostes de Ferrière i Chessex. Aquest darrer va dirigir una carta oberta a Claparède, on puntualitza algunes expressions sobre el concepte d'escola activa i reclama la importància de l'experiència diària a l'escola com a font de coneixement. Ferrière també es va defensar a les pàgines de *L'Éducateur*, intentant buscar punts coincidents entre els dos plantejaments i identifica el concepte d'*élan vital* que ell defensa amb el de *vue d'esprit* de Claparède, buscant demostrar la correspondència entre la psicologia funcional i la psicologia genètica (Chessex, 1924; Ferrière, 1923).

Darrera d'aquesta polèmica hi ha l'actitud de Claparède rotundament contrari a qualsevol explicació que utilitzi la via especulativa allunyada del terreny científic que parteix de l'experiència controlada. L'anomenada psicologia genètica de Ferrière parteix de la sociologia i de la filosofia i s'acosta molt més a una visió antropològica de l'existència humana, força allunyada de plantejaments estrictament psicologistes, malgrat que ell mateix no es cansi mai, al llarg de la seva obra, d'intentar establir correspondències i punts de trobada.

Els homes i les dones de l'Institut Rousseau: el capital humà per a la renovació de l'escola

La polèmica entorn els conceptes educació activa/educació funcional serveix per a mostrar l'ambient intel·lectual ginebrí i uns protagonistes bullint d'idees renovadores i generant diversitat de propostes amb un denominador comú: la necessitat de fonamentar un model escolar que substitueixi l'escola tradicional.

No és gens gratuït afirmar que a l'Institut Rousseau de Ginebra els homes i les dones que omplien la institució de saber i inquietuds pedagògiques van ser més importants que l'estructura, sempre feble fins a l'annexió definitiva a la Universitat de Ginebra. També van ser importants els alumnes i els visitants que, juntament amb el professorat més fix o el col·laborador, constituïen un capital humà de gran vàlua al voltant del qual es va teixir una xarxa de relacions humanes que va unir, des de Ginebra, els principals focus de la renovació pedagògica d'Europa i del món. Pere Llobera, un professor català que va treballar a Suïssa com a «professor d'Escoles Noves», ens descriu i analitza aquestes apreciacions a partir d'un viatge a la ciutat de Ginebra l'any 1927:

En aquest Institut, freqüentat per alumnes, professors, mestres i metges de tots els continents, són estudiades les disciplines científiques que fan referència al noi i la pedagogia moderna. (...) Per descomptat que tot allò que ha estat un guany científic no ha romàs ocult com un secret professional de l'Institut. Els seus orientadors han donat curssets i conferències fora de Ginebra (...). Al mateix temps han cridat personalitats destacades, el 1921, Rabindranath Tagore, poeta i mestre de Santinikitan, i han organitzat congressos com el de la pau per l'escola a Praga, i el de bilingüisme i educació a Luxemburg.

Aquestes actuacions donen la raó de la influència que aquells professors exerceixen entre els tècnics de l'ensenyament i a l'entorn dels mestres que es prenen la formació dels infants com una vocació, i expliquen també que en diversos països funcionin societats d'amics de l'Institut Rousseau. És que avui per avui ve a ésser el nucli pedagògic més important del món. (Llobera, 1936)

A continuació Llobera cita publicacions dels professors més coneguts i fixa l'atenció sobre:

La *Maison des Petits* on fan pràctiques les directores de jardins d'infants; l'*École internationale*, dels funcionaris de la Societat de Nacions; l'*Institut Jaques-Dalcroze* i el mètode de gimnàstica rítmica; l'Oficina internacional d'Escoles Noves, fundada el 1899; les escoles a ple aire del *Bois de la Bâtie* i del planell de *Frontenex*, per a infants tuberculosos; o l'Oficina internacional d'Educació.

La descripció de Pere Llobera posa èmfasi en alguns punts essencials en relació a l'orientació i la tasca científica de l'Institut Rousseau i deixa ben clar que la institució no era només una o dues persones sinó que hi treballava un veritable equip humà impregnat, malgrat les divergències, d'una explícita vocació pedagògica i animat per una utopia educativa comuna. No és pas menys cert ni evident que Claparède n'era l'inspirador i orientador, i que Bovet, amb dedicació plena a l'Institut i als seus alumnes, exercia la direcció i conducció del dia a dia. La tasca d'ambdós pedagogs era perfectament complementària, com ens assenyala Pere Rosselló (1923): «M. Bovet y M. Claparède se complementan. El uno como imaginación creando, el otro como voluntad realizando». Els informes de Pierre Bovet de 1917 i 1932, donant comptes de l'activitat dels cinc primers anys i del vintè aniversari de la institució, ens presenten els noms més destacats i ens permeten valorar, des d'aquest punt de vista, la projecció i les capacitats de la institució: Alice Descoedres, psicopedagoga, autora de *L'éducation des enfants anormaux* (1916) i professora d'educació especial; François Naville, metge i encarregat dels aspectes de l'educació especial des del punt de vista mèdic; Adolphe Ferrière, present des de l'inici a les activitats de l'Institut, conferenciant i docent en cursos monogràfics sobre educació moral, a partir dels quals els alumnes presentaven treballs escrits que ell corregia, anotava i comentava amb un rigor i cura destacables; Jules Dubois, filòsof amb una profunda formació adquirida a les aules del Collège de France, encarregat d'impartir classes i conferències sobre història i filosofia de l'educació; Mina Audemars i Louise Lafendel, les directores de la *Maison des Petits*, responsables de l'educació de la petita infància; Albert Malche, administrador escolar i polític de prestigi, va ser el responsable de confiar a l'Institut Rousseau la formació dels futurs mestres públics ginebrins; Emmanuel Duvillard, mestre d'ensenyament primari i actiu membre de la *Société Pédagogique de la Suisse Romande*, responsable d'apropar els alumnes de l'Institut a les experiències dels mestres a les aules escolars; Paul Godin, metge militar jubilat i investigador del creixement dels infants a partir d'innovadores tècniques de mesura antropomètriques, va ser un puntal excel·lent en els inicis de l'Institut i el responsable de la formació antropològica i antropomètrica dels alumnes; Charles Baudouin, psicòleg i psicoterapeuta interessat en les experiències sobre la suggestió i l'autosuggestió en relació a l'autoformació, descobreix la psicoanàlisi i s'introdueix de ple en aquest corrent que marcarà les seves col·laboracions docents (Ruchat i Magnin, 2005).

La llista es faria gairebé inacabable amb l'enumeració dels destacats conferenciant i col·laboradors puntuals en l'activitat acadèmica de l'Institut. Una llista a la qual cal afegir els noms de Jean Piaget, Albert Chessex i Robert Dottrens, protagonistes de la trajectòria de l'Institut en la fase d'annexió a la Universitat de Ginebra. Tot això sense oblidar-nos d'altres noms ben il·lustres com Pere Rosselló o Helène Antipoff

que, després de començar com a alumnes, van esdevenir professors del centre, o com André Rey i Marguerite Loosli-Usteri, destacats professors en la segona etapa de l'Institut.

La xarxa de relacions humanes era l'altre pilar que apuntalava la tasca pedagògica de l'Institut Rousseau. No ens podem estar de transcriure un paràgraf escrit per Alexandre Galí (1931) en la introducció d'un ampli assaig sobre l'escola activa que traspua aquell ambient amarat de naturalesa i de convivència:

Era l'any 1922. Estàvem a les vores del llac Léman, en un curs de vacances que ha esdevingut cèlebre en els fastos de l'Institut Rousseau. Vèiem, des del col·legi on el curs havia estat allotjat, les aigües blaves, sense onades, del llac i les vores en talús verdes i humils tot al voltant, amb les casones dels *châteaux* i les petites ciutats amb teulades roges i negres. Al lluny es destacava la gran decoració teatral de les muntanyes del Jura o dels Alps, massa abruptes per a ésser preses de debò en la mollesa del paisatge immediat. Vèiem en suma el mateix paisatge tendre i convencional que havia inspirat les pàgines de *La Nouvelle Héloïse* i on Corina i Adolphe havien pogut entretenir el foc ocios de les seves passions. Després de complerts els rituals del programa que ens havia convocat, mestre Claparède es complavia de reunir-nos lliurement i de conversar amb nosaltres sobre els nostres assaigs, els nostres ideals, les nostres esperances. Sobretot li interessava de constatar resultats d'aplicació dins els corrents d'escola activa i liberal que informava la doctrina del curs. Ens aplegàvem al caient de la tarda, en una sala biblioteca de la planta baixa amb les finestres obertes i enmig del doble repòs de la vetllada imposant i dels afores quiets i recollits. Érem, com sol succeir en els cursos de l'Institut, gent de les procedències més rares. A part dels francesos i suïssos que ja eren d'allà mateix, hi havia belgues, grecs, finlandesos, polonesos, etc. La conversa no sempre era brillant, com de gent que no està avesada a parlar o té molt poques coses a dir. Més aviat cal confessar que llanguia una mica i que no era pas M. Claparède, home meditatiu i tímid, el més a propòsit per avivar-la. I encara contribuïen a esmortir-la les seves preguntes escadusseres, filles d'una crítica sagaç i rigorosa, que donava, a les qüestions aparentment més ben presentades aquella girada que mostra d'una manera conclouent el que és or del bo i el que només és oripell.

Més enllà dels detalls sempre afinats i crítics de la ploma de Galí, no hi ha dubte que l'Institut Rousseau cercava en les relacions i en la proximitat, les possibilitats de creació d'un ambient pedagògic propici. Amb unes altres paraules ho expressa Bovet en el text d'una conferència de 1912, a l'inici de les activitats de la institució:

De la conviction qu'un éducateur doit non seulement avoir appris les réponses, mais connaître les problèmes, il suit que notre enseignement, tel que nous le concevons, doit être caractérisé par une collaboration constante du maître et de l'étudiant. L'un a quelques connaissances de plus que l'autre, mais tous deux cherchent ensemble. (Bovet, 1917)

Pere Rosselló (1923) parla de «naturalitat» per descriure l'ambient reall:al:

La facultad mediante la cual el profesor sabe aparecer ante sus alumnos tal como es, sabiendo poner al descubierto, sin ocultar ninguno, todos los momentos por que se pasa en el transcurso de una labor de investigación. [...] En el Instituto, la mayoría de los profesores y alumnos se conocen no sólo como tales profesores y alumnos, sino también como hombres, de lo cual sale enormemente beneficiada la enseñanza.

L'organització de les setmanes pedagògiques (com la Setmana pedagògica espanyola de 1925, amb motiu de la visita d'un grup d'inspectors i mestres pensionats per la JAE) era una ocasió per establir lligams amb persones i institucions d'altres països i reforçar la projecció externa de l'Institut¹⁴. L'associació d'alumnes, l'Amicale de l'Institut, que organitzava activitats diverses (vetllades, excursions, representacions teatrals, exposicions, conferències, etc.) és una altra prova d'aquests lligams que s'establiren i que la institució impulsava. Les cròniques publicades des de 1912 a les pàgines de la revista de l'Institut, *L'Intermédiaire des Éducateurs*, integrada i fusionada

(14) El programa complet de la Setmana es pot consultar a: *Memorias de la JAE (cursos 1924-26)*. Madrid, Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, tomo 1, p. 149-156.

amb *L'Éducateur*, la publicació de la *Société pédagogique de la Suisse romande*, a partir de 1921, són testimonis fidels d'aquestes activitats¹⁵.

A través dels Pirineus i els Alps: mestres i pedagogs catalans a Ginebra

Els estudiants catalans de l'Institut Rousseau

La llista de mestres que es convertiren en alumnes de l'Institut Rousseau no justifica el pes específic d'aquesta institució i la influència dels professors en el pensament educatiu català del primer terç del segle xx. El repàs a la llista dels 263 alumnes regulars de l'Institut del període 1912-1922 ens permet detectar només sis noms de procedència catalana o espanyola: Pau Vila, Llorenç Jou, Mercedes Rodrigo, Joan Alegre, Raimon Vila i Pere Rosselló¹⁶. Passats els primers anys de la dictadura primoriverista, el nombre augmentà sobretot en els cursos d'estiu. En el comentari que podem llegir a les pàgines de la *Revista de Psicologia i Pedagogia* de 1935, amb el pretext de la ressenya del llibre de Bovet sobre els vint anys de l'Institut Rousseau, es valora la influència i presència que, sens dubte, tingué més dimensió qualitativa que no pas quantitativa en relació al nombre d'estudiants:

El Instituto Rousseau ha ejercido una influencia considerable (...), de un modo directo sobre los que han ido a Ginebra a seguir sus cursos; especialmente Cataluña, tal vez por su mayor proximidad y también por haber vivido más de cara a Europa, ha producido una corriente continua, sino muy numerosa, de alumnos de todos los estilos, a veces incluso sin la preparación previa suficiente para poder situar las novedades observadas¹⁷.

Només la qualitat intel·lectual de la majoria dels participants i la intensitat de les estades serveixen per explicar les estretes relacions que s'establiren entre la institució ginebrina i la pedagogia catalana d'ençà 1912, quan Pau Vila es va convertir en el primer alumne matriculat als cursos de l'Institut:

A Ginebra hi vaig anar amb la idea d'adquirir una formació més sistematitzada, una formació que jo no tenia. Vaig ser el primer alumne de l'*École des Sciences de l'Éducation*, coneguda també com l'Institut Rousseau, (...) consagrat a la psicologia infantil i la renovació pedagògica. (...) A mi m'interessaven sobretot les classes de Claparède, però feia una mica de cada. Amb en Bovet vaig aprendre a fer tests. Recordo que el meu examen final el vaig fer a partir d'uns tests passats a dos fills de Bovet. (...) En Claparède era d'una de les velles famílies de Ginebra. Un home d'origen protestant però sense cap mena de pràctica religiosa. Ens vàrem fer molt amics. Ell era un gran excursionista i una vegada vam fer una excursió sensacional al Mont Blanc. (...) La meua estada a Ginebra va ser un any ben aprofitat. Vaig treballar, vaig estar bé, vaig poder considerar-me jo mateix i vaig visitar escoles. Per cert, que l'escola suïssa, no em va fer el pes. Era una escola a l'estil francès, disciplinada i encaixada. (Rovira, 1989, p. 67-70)

-
- (15) Els alumnes catalans i espanyols van ser actius membres de l'*Amicale* tal com podem constatar en alguns programes que es conserven als AIJR i en alguns escrits del mateix Bovet. Valguin com a exemple la representació de *Tschin-Ta-Ni* a l'Institut el 25 de juny de 1921, amb Pere Rosselló en el paper del protagonista i Raimon Vidal i Joan Alegre interpretant el rol de dos professors al costat de Jean Piaget que feia de Claparède; i l'obra musical *La Cyclopédagogarchie*, durant la festa nacional de Ginebra, l'*Escalade* (12 de desembre de 1921), en la qual Mercedes Rodrigo acompanyà al piano les cançons dels diferents solistes i d'un cor de professors integrat per Claparède, Piaget i Bovet [Font: AIJR, Fonds général, *Livre d'or des revues de l'Institut*, ancienne cote FG-63].
- (16) Font: Jornod, A. (1995) *Étude prosopographique. Informations générales sur les volées d'étudiants de l'Institut Rousseau de 1912 à 1922*. Genève, Archives Institut J.-J. Rousseau (Treball inèdit - Fonds général. Fiches 3, 111, 212, 228, 229, 233). Aquesta llista de noms s'hauria de completar almenys amb Josep Mallart que va estudiar a Ginebra el curs 1915-16 i del qual ignorem la raó per la qual no apareix a la llista ni té una fitxa en el llibre d'alumnes.
- (17) Es tracta de la ressenya, signada per M. C., de l'edició castellana del llibre Bovet, P. *La obra del Instituto Rousseau: 20 años de vida* (Madrid, Espasa-Calpe, 1934), publicada a *Revista de Psicologia i Pedagogia*, vol. III, núm. 10, maig 1935, p. 197-199.

La narració de Vila és mesurada i ens descriu prou bé què anaven a cercar a Ginebra aquelles fornades de mestres catalans i espanyols: formació psicològica i pedagògica. Hi trobaven una «mica de cada», però sobretot un clima obert a l'estudi i unes personalitats que els captivaven. Això explica que les relacions s'allarguessin i perduressin en el temps. En el cas prou conegut de Pere Rosselló, l'exalumne es va convertir en professor col·laborador de l'Institut a partir de 1924 quan va començar a impartir l'assignatura de Bibliografia pedagògica i, més endavant, Educació comparada¹⁸. També va ser intensa i extensa la relació en el cas de Pau Vila que després d'estudiar-hi durant els semestres d'hivern i estiu del curs 1912-13, hi retornà a l'estiu de 1914 i encara al curs de vacances de 1932, aprofitant la celebració del vintè aniversari de l'Institut. Vila va ser un dels protagonistes de les cròniques de l'Institut a les pàgines de *L'Intermédiaire des Éducateurs* i es va convertir en col·laborador de les revistes ginebrines que, a més, ressenyaven les seves activitats pedagògiques a Barcelona o Colòmbia. També va ser el primer president de la Asociación Española de Antiguos Alumnos y Amigos del Instituto Rousseau creada l'any 1921¹⁹.

El cas de Pau Vila no és pas l'únic. Deixant de banda els noms més coneguts i amb una estudiada trajectòria com Pere Rosselló i Josep Mallart, i amb forts i comprovats lligams ginebrins, una semblant relació la trobaríem en Narcís Masó, Anna (Anita) Bassegoda, Jesús Sanz a qui més endavant ens referirem, Raimon Vidal, Alexandre Galí, Emili Mira i un llarg etcètera. En alguns casos la relació es va mantenir en moments complicats, com així ho evidencien la correspondència de Pere Rosselló i Mercedes Rodrigo amb Claparède durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera o les cartes que es creuaren Jaume Bertran, des de l'exili a Buenos Aires, i Pierre Bovet el 1941, o l'inspector Joan Comas des de Mèxic DF, el 1939, també amb Bovet²⁰.

La lectura de la correspondència i la revisió dels *Livres d'Or* d'alumnes i visitants de l'Institut Rousseau permet establir diferents categories de relacions entre els estudiants catalans i la pedagogia ginebrina: relacions d'intensitat diversa però, en

- (18) Pere Rosselló va coincidir a Ginebra amb Mercedes Rodrigo i ambdós van establir una profunda relació d'amistat amb Claparède i Bovet. Es creuaren una interessant correspondència a través de cartes que, sovint, eren signades conjuntament per Rosselló i Rodrigo des de Madrid. El contingut de les cartes i targetes és divers: felicitacions per l'any nou, anunci de visites, demandes de consell, assessorament o col·laboració, notícies sobre la situació espanyola després del cop d'estat de Primo de Rivera, dificultats per desenvolupar les tasques professionals a Madrid, lamentacions perquè no es matriculen més alumnes espanyols a l'Institut Rousseau, etc. [Font: *Bibliothèque de Genève* – Département de Manuscrits - Correspondència de Claparède; Referència: Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Publique et Universitaire de Genève - Tome XIII – Manuscrits français, 4001-4200; *AJJR* - Fonds Générale - Correspondance de la direction].
- (19) La primera Junta directiva de l'entitat estava integrada per: Pau Vila (president), Domingo Barnés (vicepresident), Mercedes Rodrigo (secretària), Miguel Herrero (tresorer) i els vocals Anselmo González, Carmen Abela, Luis A. Santullano, Llorenç Jou, Àngel Llorca i Pere Rosselló. L'entitat tenia la seu social a l'editorial La Lectura a Madrid, encarregada de publicar les traduccions al castellà d'obres de Claparède, Bovet i altres autors vinculats al moviment renovador inspirat en la pedagogia ginebrina, en el marc de les finalitats de l'entitat: el foment i desenvolupament de l'Institut Rousseau i la difusió de les doctrines pedagògiques impulsades des d'aquest Institut [Font: Asociación Española de Antiguos Alumnos y Amigos del Instituto Rousseau. *Proyecto de Reglamento*. Madrid, 1921. *AJJR*, Fonds général, Sociétés Amis de l'Institut - ancienne cote FG - 2 - G].
- (20) Una part important de la correspondència fruit d'aquestes relacions es troba dipositada a Ginebra a l'Arxiu de l'Institut Rousseau (Fonds général: Correspondance de la direction) i a la Bibliothèque de Genève – Département de Manuscrits. Les cartes mereixerien un estudi particular i específic. Fan referència a demandes d'informació sobre els cursos, a relacions amb editorials, a publicacions, a recomanacions de mestres que aniran a estudiar a l'Institut, a intercanvis d'informacions, a demandes de col·laboració, a informacions de les activitats educatives realitzades a Catalunya, Espanya o Amèrica (en el cas dels exiliats) i, en fi, a notes personals de salutació i afirmació de l'amistat.

general, duradores en el temps; contactes directes o, a vegades, indirectes a través d'altres persones; relacions generalment recíproques que, a voltes, s'establien només de forma unidireccional i relacions de caire interpersonal encara que, en alguns casos, van tenir un caràcter institucional. Aquesta diversitat és deguda, en bona part, a la diferent intensitat de l'apropament que feien els mestres i pedagogs catalans a Ginebra. Alguns, els que menys, van ser estudiants regulars durant els semestres d'un curs que s'allargava fins a l'estiu (Joan Alegre i Raimon Vidal) o de més d'un curs (Narcís Masó i Pere Rosselló). Un nombre sensiblement més elevat ho van ser només d'algun curs de vacances (Galí, Sainz-Amor i Roura-Parella, per exemple) o varis cursos (Jaume Bertran). Alguns van esdevenir col·laboradors directes de les institucions ginebrines (els casos de Mallart i Rosselló). Finalment, cal esmentar la gran majoria, els que només van ser visitants de curta estada en el marc d'algun viatge pedagògic (Leonor Serrano, Rosa Sensat o Joaquim Xirau, per citar-ne només alguns dels més coneguts). Els noms d'aquests darrers són els més difícils de precisar perquè sovint, en fer el viatge i la visita de forma col·lectiva, no van deixar cap senyal del pas per Ginebra²¹. Sigui com sigui, Bovet (1932) fa explícita la convicció que els estudiants de Catalunya es troben a la primera fila dels qui millor es van integrar i, juntament amb els alumnes procedents del cantó suís de Tessin, eren els *boute-en-train* (l'ànima) de la institució.

Amb el risc de no disposar de tota la informació existent i, per tant, d'oblidar alguns noms hem cregut d'interès detallar la llista d'alumnes o visitants catalans de l'Institut Rousseau de Ginebra que hem pogut reconstruir i confirmar a partir del fons documental del mateix Institut²²:

-
- (21) A partir de la consulta dels arxius i expedients de la JAE es poden determinar alguns d'aquests noms catalans que van participar en viatges de grup a Suïssa el 1912 (Joan Llach, Joan Llorenas, Joan Ribera, Pere Riera, Josep Udina i Blas Vernet) i el 1925 (els inspectors Antonio Michavila de Lleida i Josep M. Villedgas de Girona). [Font: Archivos JAE - Disponibles a: http://archivojae.edaddeplata.org/jae_app/JaeMain.html].
- (22) La font principal de la llista és el treball previ elaborat per François Bos, responsable dels AIJR, que sota l'epígraf «Spanish students» va realitzar el 2004 un primer buidatge de les llistes de matriculats que es conserven i que, malauradament, no corresponen a tots els anys. En aquesta llista, que hem pogut consultar, s'hi recullen els noms i cognoms, el període de matriculació i, en alguns casos, l'adreça a Ginebra o al lloc d'origen. A través de l'anàlisi de les cròniques de l'Institut a les pàgines de *L'Intermédiaire des Éducateurs*, la correspondència del «Fonds gènèral» dels AIJR, del *Livre d'Or* dels alumnes (amb les fitxes d'alguns d'ells), del *Livre d'Or* de visites (amb les dedicatòries i signatures) i la consulta dels expedients de la JAE hem pogut completar algunes de les dades i afegir-hi alguns noms, que amb tota seguretat, encara no són complets. En la relació hem adoptat l'ordre alfabètic del primer cognom i hem indicat el període d'estudis. Com ja s'ha puntualitzat, el més difícil de precisar són les visites o estades curtes que es van realitzar, individualment o en grup, en el marc dels viatges pedagògics, amb beques de la JAE, l'Associació Protectora, l'Ajuntament de Barcelona o altres institucions. Finalment cal precisar que ens hem limitat als estudiants de procedència geogràfica catalana (sigui de naixement o de lloc de treball en el moment de fer l'estada), tot i que va ser notable la presència d'estudiants i visitants de les Illes i el País Valencià.

<i>Cognom i nom</i>	<i>Cursos</i>	<i>Cursos de vacances</i>	<i>Altres activitats</i>
ALEGRE, Joan	1920/21		
ALEMANY, Joaquim		1931	Curs BIE (1931)
BASSEGODA, Anna (Anita)	1926/27	1928	
BERTRAN, Jaume	1930, 1931, 1932 i 1935 (semestres d'estiu)		Estada curta (tardor 1929)
BERTRAN, Mercè	1935 (semestre d'estiu)	1935	
BOHIGAS, Francisca	1925/26 (2n semestre)		
BOIX, Isidor		1932	
BOSCH, Remei		1924	
CASTELLÀ, Leonor		1924	
DOMÈNECH, Maria			Estada curta i cursos (semestre d'estiu 1916)
FABREGA, Abelard		1924	
FURNÓ, Emília		1930	
GALÍ, Alexandre		1922	III Congrès Ed. Moral (1922)
GARRIGA, Joan			Visita - III Congrès Ed. Moral (1922)
GISPert, Vicenta			Visita (1922)
GUINART, Montserrat		1924	
HERRERA, Rosa		1930	
ISERN, Carme			Visita - I Congrès d'Infància (agost 1925)
JOU OLÍO, Llorenç	1915/16	1916	
JUNQUERA, Josep			Visita amb un grup JAE (maig 1921)
LLOBERA, Pere			Estada curta (1927)
LLONGUERES, Joan			Visita (estiu 1920)
MALLART, Josep	1915/16	1916	Visites (1919, 1923 i d'altres)
MANUEL, Francesc			Estada curta (1928)
MARTÍ ALPERA, Fèlix			Visita - III Congrès Ed. Moral (1922)
MASÓ, Narcís	1926/27, 1927/28	1924, 1927, 1928, 1932	Visita (estiu 1926)
MASRIERA, Víctor	1925/26 (semestre d'hivern)	1926	Va impartir conferències sobre Dibuix
MIRA, Emili			Visita (1920): I Conf. Int. de Psicotècnica
NOGUÉS, Dolors		1925	
PARRAMON, Antoni		1930	
PORTAS, Assumpció		1922	Visita - III Congrès Ed. Moral (1922)
PUJOLÀ, Anna	1928/29		
ROCA, Montserrat		1931	Curs BIE (1931)
ROSSELLÓ, Pere	1920/21, 1921/22	1921, 1922	Professor de l'IJIR a partir de 1924
ROURA-PARELLA, Joan		1928	
RUBIES, Anna		1924	
RUIZ CASTELLÀ, José			Visita (1920): I Conf. Int. de Psicotècnica
SANTALÓ, Miquel			Estada curta i visita (1922, 1924)
SANZ, Jesús	1927/28	1924, 1928	
SÉCULI, Enriqueta		1928	
SENSAT, Rosa			Visita (gener 1913)
SERRANO, Leonor			Visita (1925)
TORT, Emili			Visita amb un grup JAE (novembre 1921)
URIZ, Elisa			Visita (1922)
VANDELLÓS, Concepció		1924	
VIDAL, Raimon	1920/21		
VILA, Pau	1912/13	1932	Estada curta (1914); Visita (1922) - III Congrès Ed. Moral
VILASECA, Francesca		1924	
XANDRI, Josep M.			Visites (1922, 1925)
XIRAU, Joaquim			Estada curta (1925)

Una altra prova de les bones relacions que hi hagué entre alguns d'aquests alumnes i el professorat de la institució és la participació en les activitats de celebració del vintè aniversari de l'Institut Rousseau l'any 1932. A la llista que ens ofereix *L'Intermédiaire des Éducateurs* hi trobem Pau Vila, Llorenç Jou, Pere Rosselló (que aleshores ja treba-

llava al BIE de Ginebra), Anita Bassegoda, Narcís Masó i Jesús Sanz. En aquesta ocasió Rosselló va presentar els resultats d'una enquesta feta als exalumnes per tal d'avaluar l'impacte de la institució en les biografies personals i professionals. El treball de Rosselló ens confirma algunes de les afirmacions que ja hem fet en les pàgines anteriors i ens ofereix un perfil clar de la formació donada i rebuda a les aules i dins el clima de l'Institut Rousseau. La cordialitat del professorat, la col·laboració entre ells i els alumnes, la llibertat en el treball acadèmic, l'esperit de recerca científica, l'equilibri entre teoria i pràctica, el clima cosmopolita, el respecte de la personalitat de cadascú i l'esperit crític són els elements destacats pels exalumnes en avaluar la tasca de l'Institut. Quant a la valoració sobre la importància de les disciplines apreses en relació a la pràctica professional, l'ordre dels resultats és ben significatiu. Destaquen la psicologia experimental, la psicologia de l'infant, l'estada de pràctiques a la Maison des Petits, i la psicotècnia i l'orientació professional, tot esmentant també l'ensenyament dels nens anormals i els cursos de dibuix, psicoanàlisi, consulta mèdico-pedagògica i bibliografia. D'acord amb aquestes valoracions, els noms propis més valorats eren Claparède, Bovet, Piaget, Audemars i Lafendel (Rosselló, 1932).

Els cursos i programes formatius de l'Institut Rousseau

Els resultats de l'enquesta realitzada i analitzada per Pere Rosselló ens dibuixen l'esbós del programa formatiu de l'Institut Rousseau. Resumint, podríem dir que entorn de l'eix de la psicologia de l'infant i la psicologia experimental s'hi feia «una mica de tot» amb una clara orientació envers la renovació pedagògica (d'aquí ve la preocupació pel lligam entre teoria i pràctica) i dins un clima amarat d'educació funcional i/o escola activa. Així es descabdellaven les sessions dels cursos, seminaris, col·loquis, treballs de laboratori, visites, estades de pràctiques, conferències, etc. programats al llarg dels dos semestres que caracteritzen l'ordenació de la vida acadèmica ginebrina, encara actualment: el semestre d'hivern i el semestre d'estiu²³.

El programa del curs s'articulava entorn a dos blocs: el nen (psicologia general i de l'infant, mètodes d'investigació, psicologia dels anormals, etc.) i l'ensenyament (didàctica general, ensenyament dels pàrvuls, organització de l'ensenyament, etc.). L'Educació Moral, la Història i la Filosofia de l'educació també hi ocupaven un lloc rellevant.

El desenvolupament del curs preveia classes teòriques, pràctiques de laboratori, treballs de recerca, etc., combinant cursos propis de l'Institut amb cursos i classes a la Universitat de Ginebra. La durada prevista dels estudis era de dos anys, però s'oferia la possibilitat de fer-los en tres semestres o, fins i tot, en dos en aquells casos que l'estudiant tingués la preparació suficient.

---

(23) Convé remarcar el cas del mallorquí Joan Comas. Malgrat que va exercir d'inspector a Girona no l'hem inclòs en la llista d'estudiants catalans de l'IJRR perquè estava destinat a Lugo quan va estudiar-hi durant els semestres del període 1928-30, juntament amb la seva esposa Regina Lago, professora de la Normal de Lugo. La revisió de la memòria que Comas va elaborar per la JAE ens ofereix una detallada informació dels cursos i continguts impartits a l'Institut Rousseau i a la Universitat de Ginebra que ell va seguir. També són una bona prova de l'interès envers la pedagogia ginebrina les diverses ressenyes d'obres de Bovet, Claparède i Piaget i d'algunes edicions del BIE publicades per Comas a la *Revista de Pedagogia*. [Font: Expedient «Juan Comas». Disponible a http://archivojae.edaddeplata.org/jae_app/JaeMain.html]

L'esperit de llibertat i la feble sistematització dels ensenyaments dominaven la primera etapa de l'Institut d'acord amb el caràcter i interessos de Claparède fins que l'ordre de Piaget va impregnar la vida acadèmica, quan l'Institut va quedar annexionat a la Universitat de Ginebra. Això no afectava la qualitat dels ensenyaments, sinó l'estil i el clima de la institució. Des de l'inici, era l'alumne qui es construïa el propi itinerari d'estudis que, gairebé sempre, complementava amb algunes assignatures a la Universitat ginebrina sota la tutoria i el consell de Pierre Bovet. Aquesta certa absència de coordinació i sistematització de les diverses branques dels estudis és un dels retrets que alguns exalumnes fan a propòsit de l'enquesta de Rosselló que acabem d'esmentar. Segons ell mateix, potser el defecte era conseqüència de la més gran de les qualitats: l'esperit de llibertat. Per això alguns exalumnes valoraven que el funcionament de l'Institut era ideal per aquells que arribaven amb uns objectius ben definits i, en canvi, dificultava l'adaptació inicial dels qui es matriculaven sense preparació prèvia ni interessos clars²⁴.

El curs de vacances era un excel·lent complement a la formació dels dos semestres del període acadèmic regular i una oportunitat per als alumnes estrangers que tenien interès envers la pedagogia ginebrina i no podien fer cap estada llarga durant els mesos del curs escolar. El primer curs de vacances es va organitzar l'estiu de 1916. El contingut tenia un caràcter monogràfic i la metodologia reflectia l'esperit de l'Institut. Després de les dues primeres edicions l'activitat es va interrompre i no es va reprendre fins 1922 quan es va celebrar a la població de Thonon, a la riba del llac Léman, del 20 al 26 de juliol. El programa del curs estava estructurat entorn de quatre blocs principals: Psicologia de l'infant i Pedagogia experimental (a càrrec dels professors Claparède, Duillard, Piaget i Descoedres); Orientació professional (sota la direcció de Fontègne i Bovet); L'educació funcional (impartida per Malche, Claparède i Cousinet), i L'organització de l'ensenyament a França i els problemes actuals (impartit per l'inspector francès Barrier). El règim acadèmic s'ordenava de la forma següent: al matí, classes teòriques de 8 a 11, i després de dinar, grups de treball sobre exàmens psicològics d'escolars, aplicació de tests, experiències d'orientació professional i altres exercicis pràctics. També a la tarda, sortides i excursions, col·loquis i, al vespre, reunions de caràcter familiar (a vegades a la finca propietat de la família Claparède) per intercanviar experiències i debatre temes d'actualitat. El model combinava el treball teòric amb l'experimentació pràctica, cercant sempre el contacte personal i l'apropament de les relacions i, per tant, tenia l'indubtable aire de l'Institut Rousseau. De fet, el bloc principal dels cursos sempre era l'estudi de la psicologia de l'infant i la pedagogia experimental, centrats cada any en alguns aspectes més concrets, a partir de les classes teòriques, dels exercicis d'aplicació de tests de

(24) L'edat era un factor important en l'actitud i preparació inicials. Aquí hi trobem grans diferències: mentre Joan Alegre i Raimon Vidal, becats per l'Ajuntament de Barcelona, van anar a Ginebra amb 18 i 16 anys respectivament; Llorenç Jou hi va anar als 28 anys, Narcís Masó als 36 anys, Jaume Bertran als 31, igual que Pau Vila que també tenia 31 anys i una notable experiència pedagògica quan va anar a estudiar a l'Institut Rousseau l'any de l'obertura del centre. La diferent preparació i/o experiència prèvies també influïen en les expectatives i la capacitat d'aprofitament. No era el mateix arribar a l'Institut Rousseau amb el bagatge d'un Pau Vila o d'un Llorenç Jou o amb la preparació intel·lectual de Jesús Sanz que fer-ho, com altres casos, just després de sortir de les aules de la Normal. [Font: AIJR; Fonds général, *Livre d'Or des élèves de l'Institut Rousseau*, vol 1 i 2]

mesura d'aptituds, dels treballs d'experimentació individuals i col·lectius i de les posades en comú²⁵.

L'estiu de 1922 també va tenir lloc a Ginebra el III Congrés Internacional d'Educació Moral (Cicchini, 2004). Sempre que podien, els pedagogs ginebrins feien confluïr diverses sinergies de cara a oferir un programa més atractiu als estudiants i visitants. Dit d'una altra manera, és evident que sabien aprofitar els propis recursos per construir la imatge d'una ciutat i un cantó amarats de pedagogia activa, pacifisme i internacionalisme. El curs que va organitzar el Bureau International d'Éducation l'estiu de 1928 sobre l'educació per la pau és un altre exemple d'aquesta sàvia estratègia. I així podríem allargar la llista amb congressos de societats pedagògiques, conferències internacionals, etc. D'altra banda, els visitants també ho agraïen moltíssim i així uns i altres retroalimentaven l'aire pedagògic de Ginebra.

El Congrés Internacional d'Educació moral de Ginebra mereix una atenció particular pel ressò que va obtenir i per la notable participació espanyola, atenent als noms dels qui van assistir-hi²⁶. Els temes del congrés van ser l'esperit internacional i l'ensenyament de la història i les relacions entre la solidaritat i l'educació. Pau Vila hi va presentar una memòria amb el títol «L'internacionalisme et le nationalisme dans l'enseignement de l'histoire» on analitzava els drets i les problemàtiques de les nacions sense estat i presentava un esbós d'un programa d'història dins una nació oprimida, per intentar superar l'oposició entre nacionalisme i internacionalisme²⁷. La destacada participació subratlla l'interès per fer explícita la presència de la pedagogia catalana en els principals fòrums científics de l'època, tot cercant les influències i les interrelacions amb els principals grups renovadors europeus.

-
- (25) El curs de vacances de Thonon va comptar amb una participació de 30 persones de procedència diversa: 5 francesos, 2 belgues, 1 finlandès, 2 xipriotes, 5 espanyols (les germanes Matilde i Pilar del Real i Àngel Llorca, de Madrid, Assumpció Portas i Alexandre Galí, de Barcelona) i 15 suïssos dels diferents cantons de Berna, St-Gall, Tessin, Neuchâtel, Vaud i Ginebra (Font: AIJR, Fonds général, Cours de vacances). El comentari del *Butlletí dels Mestres*, que sens dubte és obra de Galí, va ser ben il·lustratiu: «ha tingut l'aire d'una escaramussa de la pedagogia nova - la pedagogia utòpica» (núm. 16, 15 d'agost de 1922, p. 255). El programa del curs de vacances de 1916 que s'anunciava a les pàgines de la revista *Quaderns d'estudi* tenia una estructura semblant: un tronc central format per la Psicologia i Pedagogia experimentals a càrrec de Claparède i Bovet i les altres matèries que aquell any estaven relacionades i especialitzades en l'àrea lingüística i l'ensenyament i aprenentatge de les llengües amb un èmfasi especial en els mètodes d'ensenyament i els cursos pràctics («Cursos d'istiu a l'Institut J.-J. Rousseau de Ginebra», *Quaderns d'estudi*, vol. II, núm. 5, juny 1916, p. 426-427).
- (26) Dins d'aquesta delegació formada per 23 participants hi destaquen els catalans Alexandre Galí, Joan Garriga (president de la Societat Econòmica d'Amics del País, de Barcelona), Fèlix Martí Alpera, Nicolau d'Olwer (regidor de l'Ajuntament de Barcelona), Assumpció Portas Dotras (mestra de Barcelona), Pere Rosselló i Pau Vila [Font: *Troisième Congrès International d'Éducation Morale*; AIJR - Fonds général - ancienne côte: FG-4].
- (27) La memòria de Pau Vila va ser publicada en el llibre d'actes del Congrés: *Troisième Congrès International d'Éducation Morale. Rapports et Mémoires*. Genève, Secrétariat du Congrès - IJR, 1922, p. 159-168. La traducció catalana es pot consultar a: Vila, P. «L'internacionalisme i el nacionalisme en l'ensenyament de la història», *Quaderns d'Estudi*, vol. XIV, núm. 52, juliol-setembre 1922, p. 233-239. En l'apartat de comunicacions també hi trobem una aportació conjunta de Pere Rosselló i Mercedes Rodrigo sobre el tema «Ce que les enfants espagnols pensent de la guerre» i una altra de Ramon Rucabado, «L'idée de solidarité i l'éducation de la chasteté», que en no ser present al congrés va delegar la lectura del resum a Alexandre Galí [Font: *Troisième Congrès International d'Éducation Morale*; AIJR - Fonds général - ancienne côte: FG-4].

L'exemple de Jesús Sanz: un itinerari formatiu amb arrels a Ginebra

L'anàlisi de l'itinerari formatiu de Jesús Sanz Poch i les idees pedagògiques que va generar ens ofereix les claus dels continguts i l'ambient de la formació que els visitants trobaven a Ginebra (Soler, 2009a).

Després de tramitar diverses sol·licituds a la JAE per tal d'estudiar a França, Bèlgica i Suïssa, li van concedir una beca el 1927 per anar a estudiar a Ginebra (Marín Eced, 1990, p. 374; 1991, p. 325-326). El primer contacte amb l'Institut Rousseau s'havia produït el 1924, quan va assistir pel seu compte al curs de vacances, on va coincidir amb Narcís Masó. Uns dies abans del curs d'estiu, Sanz havia aprofitat l'estada a Ginebra per participar en el XXI Congrés de la Societè Pédagogique de la Suisse romande i viure així, en directe, els debats sobre l'escola única i la reforma de la formació del magisteri que aspirava, com en altres països, al nivell universitari.

Després del mestratge de Costal a Girona i de Cossío a Madrid, Ginebra seria la tercera etapa de la seva formació entre l'octubre de 1927 i el juliol de 1929²⁸. Durant la llarga estada va realitzar estudis a la Facultat de Lletres de la Universitat de Ginebra (Història de l'Educació; Educació Moral; Pedagogia experimental; Psicologia experimental) i a l'Institut Rousseau obtenint el Certificat d'estudis de l'Institut. També va assistir a les classes d'algunes assignatures del doctorat de Pedagogia (Filosofia, Filosofia Moral, Psicologia i Pedagogia experimental), va assistir a la Conferència Internacional sobre Bilingüisme, de Luxemburg de 1928, i va participar en el curs de vacances i en el curs sobre l'educació i la pau organitzat l'estiu del mateix any pel Bureau International d'Éducation de Ginebra.

Jesús Sanz es va immersir completament en el clima de l'Institut Rousseau dominat per l'esperit científic i orientat a la construcció de les ciències de l'educació, però també es va impregnar de l'esperit liberal i amical i l'internacionalisme i el pacifisme que es respirava a la ciutat durant el període d'entreguerres. De retorn de Ginebra, Jesús Sanz elaborà una part important del propi pensament educatiu al voltant del tema de la selecció dels alumnes ben dotats que, en realitat, era un pretext per aprofundir en dos conceptes que planaven sobre el debat educatiu de l'època: la preocupació per construir una escola a la mida, en expressió manllevada de Claparède, i la necessitat d'implantar l'escola única com a distintiu i garantia de la justícia social a la qual havien d'aspirar les societats democràtiques (Sanz, 1933; Soler, 2009b)²⁹.

La marca del pensament de Claparède és ben present en els treballs de Jesús Sanz posteriors a l'estada a Ginebra. Aquesta influència també es fa palesa en la

(28) El *Livre d'Or des élèves* de l'IJRR conté un breu text de presentació escrit per ell mateix i il·lustrat amb una fotografia seva al Parc des Bastions al costat de la Universitat de Ginebra. Sanz explica que va entrar a l'Institut l'octubre de 1927 i va sortir-ne el juliol de 1929. A l'Institut Rousseau va coincidir amb Narcís Masó i, durant el semestre d'estiu de 1928, també amb Anna Pujolà. El 18 d'abril de 1929 va ser escollit membre del comitè de l'Amicale Institut J.-J. Rousseau i encarregat del càrrec de vice-tresorer [Font: Archives Institut J.-J. Rousseau - Université de Genève, Fonds Général, Livre d'Or des élèves de l'IJRR, volume 2, p. 288].

(29) L'any 1930 va publicar un conjunt d'articles al *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, a la *Revista de Escuelas Normales* i a la revista *Baixeras*, que són fruit de la lectura i reflexió sobre l'obra de Claparède i dels estudis de psicologia i pedagogia experimental realitzats durant l'estada a l'Institut Rousseau de Ginebra. Cal esperar però al curs impartit a l'Escola d'Estiu de 1931 i a l'article publicat l'any 1933 a la *Revista de Psicologia i Pedagogia* per trobar la formulació més madura d'aquestes idees i l'ensamblatge entre l'escola única i l'escola a mida a la qual acabem de referir-nos.

participació activa en els treballs de la Sisena Conferència Internacional de Psicotècnia celebrada a Barcelona l'abril de 1930, en la qual va presentar una comunicació sobre «Le travail et les aptitudes des interprètes parlementaires» (Sanz, 1930). Aquesta aportació és el resultat d'un treball de recerca dut a terme durant l'estada a Ginebra amb l'objectiu d'explorar i analitzar les aptituds d'una professió important en el context internacionalista del moment. Els resultats que Sanz va aportar a la conferència de Barcelona són fruit de l'anàlisi de les respostes a una enquesta feta a un grup d'interprets i de les observacions directes dutes a terme a les sessions de la Societat de Nacions i a diversos congressos i conferències internacionals celebrades a la ciutat. Cal remarcar que aquest treball està valorat pel professor Franz Pöschhacker (2004) del Center for Translations Studies, de la Universitat de Viena, com una aportació pionera en el camp disciplinar dels estudis empírics sobre la interpretació de conferències a Europa.

Durant l'estada a Ginebra també va conèixer, a través de Ferrière, la tasca educativa de Freinet i la Cooperativa de l'Ensenyament Laic (CEL). De tornada a Lleida va transmetre aquest coneixement a l'inspector Herminio Almendros i alguns mestres del grup Batec, com José de Tapia i Patricio Redondo, que van ser els pioners de la introducció de la tècnica de la impremta a l'escola a Catalunya. No hi ha dubte que l'interès i la preocupació de Sanz per l'ensenyament de la llengua eren un terreny abonat per a la recepció de les renovadores tècniques, però tampoc hi ha dubte que fets com aquest ens confirmen que Ginebra era una cruïlla per on transitaven els corrents pedagògics europeus i que la formació dels qui hi anaven desbordava els límits de les fronteres del petit país.

La Maison des Petits: un model de pedagogia activa per als parvularis catalans

Qui s'intéresse à l'histoire de l'Institut J.-J. Rousseau ne peut pas ne pas rencontrer la Maison des Petits. (...) Dans l'entre-deux-guerres, on ne peut venir à Genève pour y visiter l'Institut Rousseau sans faire le détour par le chemin Sautter, puis l'avenue de Champel ou le boulevard Carl-Vogt, comme si ce pèlerinage pédagogique à la célèbre petite école constituait le moyen de vérifier comment les idées de l'Institut sont mises en oeuvre en situation éducative réelle. (Hameline, 1996)

L'opinió del professor Hameline reflecteix perfectament allò que podem comprovar en fullejar les pàgines dels *Livres d'Or des visitants* de l'Institut Rousseau i de la Maison des Petits i quan llegim les memòries o els articles escrits pels estudiants que feren estada a Ginebra: la unió entre les dues institucions³⁰. De fet, des del seu naixement, la Maison des Petits va ser concebuda com una escola d'aplicació de l'Institut Rousseau, sota la influència i assessorament de Claparède i Bovet, però sobretot sota la direcció de les mestres Mina Audemars i Louise Lafendel, les ànimes i el motor del projecte. A l'interior de les aules feren assaigs de pedagogia activa, les pràctiques dels estudiants de l'Institut i, sobretot, les observacions per a nombroses recerques³¹.

(30) Concepción Sainz-Amor, quan encara no treballava a Barcelona, va assistir al curs de vacances de 1926. En la memòria que va elaborar i enviar a la JAE per justificar la beca concedida fa un esment especial i un informe complet de la visita a la Maison des Petits com un exemple d'allò que ha trobat a Ginebra: experiències d'aplicació pràctica amb una consistent fonamentació teòrica [Font: Expedient «Concepción Sainz-Amor y Alonso de Celada», JAE/130-44].

(31) El sentit de l'existència i la tasca educativa de la Maison des Petits en el marc de l'activitat de l'Institut Rousseau és analitzada per Bovet en el capítol VIII «La Maison des Petits» del llibre *Vingt ans de vie. L'Institut J.J. Rousseau, de 1912 à 1932* (Neuchâtel-Paris, Éditions Delachaux et Niestlé, 1932, p. 59-70). La divulgació de l'activitat educativa de la Maison des Petits a Catalunya i Espanya es va fer a partir d'articles

El material era un element clau i un instrument d'aquesta escola-laboratori-observatori de la infància entre 3 i 10 anys estructurada a partir de cambres de construcció, de modelatge, de llenguatge i càlcul, taller d'aprenents i equips d'investigadors i inventors en els quals «on découvre les pouvoirs de l'enfant et on les cultive» (Audemars i Lafendel, 1923, p. 7). Però el protagonista era l'infant com a experimentador, constructor i productor situat en un medi educatiu favorable.

La Maison des Petits va ser concebuda a partir de 1913 i obrí les portes el setembre de 1914 sota la direcció d'Audemars i Lafendel, i la tasca educativa a l'aula de tres alumnes de l'Institut Rousseau entre les quals s'hi comptava Hèlène Antipoff, que més tard va ser col·laboradora de Claparède en el Laboratori de Psicologia ginebrí. L'escola, després d'un primer període sota l'ombra montessoriana, és un exemple i un model de la pedagogia ginebrina, situada com hem vist abans en una cruïlla de camins³². Aquest fet va influir, sense cap mena de dubte, en l'orientació pedagògica de l'escola (un centre d'educació funcional, segons les directores) que va estar marcada per una mena d'eclecticisme en el qual s'hi pot trobar Fröbel, Montessori, Decroly, Dewey, Foerster i, evidentment, Claparède.

No és agosarat afirmar que aquesta posició més eclèctica que renunciava, volgudament, a fixar la línia pedagògica sota un nom concret, és una de les causes de l'interès dels pedagogs i mestres catalans per la Maison des Petits, com una alternativa a l'omnipresència del mètode i el material Montessori. De fet la difusió del material didàctic elaborat per Audemars i Lafendel és ressenyat a *Quaderns d'estudi* des de 1917, el mateix any en el qual notem un interès creixent per l'obra de Claparède i la pedagogia ginebrina³³.

Durant l'etapa republicana i dins el marc d'un interès creixent pels mètodes de Decroly, la *Maison des Petits* és protagonista de diverses activitats de l'Escola d'Estiu de Barcelona. El 1932 s'hi organitza una exposició de material didàctic de la Maison des Petits que, l'any següent, formarà part també d'una exposició més àmplia; el 1935, dins un curs monogràfic sobre Decroly a la Setmana Final de l'Escola d'Estiu, la professora ginebrina Alice Descoedres, col·laboradora de la Maison des Petits, im-

---

i notícies en revistes pedagògiques (Vegeu: Miaja, P. (1927) «Una visita a la Maison des Petits de Ginebra», *Revista de Pedagogia*, vol. VI, p. 176-183) i, sobretot, a partir de la visió que en donaven els pedagogs ginebrins en les seves obres tal com s'analitza en una comunicació de Francisco Canes presentada al XIII Coloquio de Historia de la Educación: Canes, F. (2005) «La difusión de la Maison des Petits de Ginebra en España a través de la traducción de libros de profesores del Instituto J.J. Rousseau (1923-1937)», dins Dávila, P.; Naya, L.M. *La infancia en la historia: espacios i representaciones*. Vol. II. Donostia, EREIN, p. 383-394.

- (32) Cal fer notar el paral·lelisme entre el nom d'aquesta escola ginebrina i les Case dei bambini montessorianes, de Roma. No és gens casual que la primera obra que es va traduir i publicar el 1912 dins la nova sèrie de la col·lecció «Actualités pédagogiques et psychologiques» de l'Institut Rousseau va ser la versió francesa de *Case dei Bambini* de Maria Montessori.
- (33) A propòsit de la ressenya de l'article «Art, ciència i pedagogia», aparegut al *Journal de Genève*, el 29 de maig de 1917, s'expliquen les característiques del «Joc de superfícies» creat per Audemars i Lafendel a la Maison des Petits (*Quaderns d'Estudi*, núm. 4, any II, vol. II, maig 1917). Durant els anys de la Segona República, Jaume Bertran, un exalumne de l'Institut Rousseau, actuava com a representant comercial del material educatiu de la Maison des Petits. Bertran va mantenir una estreta relació amb Ginebra que es va allargar fins a l'exili, durant el qual manté correspondència amb Bovet. En una de les cartes (2.6.1941) Jaume Bertran explica a Bovet els projectes i la tasca que desenvolupa a Buenos Aires i li demana sobre les possibilitats d'acabar el treball de recerca per obtenir el diploma de l'Institut. Bertran no s'oblida de demanar a Bovet que transmeti les salutacions als professors de l'Institut i, de forma expressa, a Audemars i Lafendel de la Maison des Petits [Font: AIJRR - Fonds générale: Correspondance de la direction].

parteix diverses lliçons sobre «Els tests de càlcul Decroly» i «El material a l'escola Decroly», acompanyada d'una exposició de treballs d'alumnes normals i alumnes amb retard (l'especialitat de Descoedres)³⁴.

Epíleg: de l'espirit de Genèva a l'escola nova catalana

La petjada més fonda i persistent de la pedagogia ginebrina a casa nostra va arribar a través de les publicacions escrites. Les revistes pedagògiques publicades a Catalunya (*Revista de Educación, Quaderns d'Estudi, Butlletí de Mestres i Revista de Psicologia i Pedagogia*) contenen prou exemples de notícies, ressenyes o articles, que proven un interès i una presència importants dels autors ginebrins. El mateix succeeix amb la presència en revistes d'àmbit espanyol com la *Revista de Pedagogía* i el *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*³⁵. A més, la constatació que les revistes ginebrines com *Archives de Psychologie* i *L'Intermédiaire des Édicateurs* es rebien i llegien i, àdhuc, eren ressenyades en les publicacions d'aquí, ens permet confirmar, una vegada més, que les revistes pedagògiques eren un potent vehicle de comunicació i intercanvi d'idees.

És prou conegut i estudiat que l'interès envers la pedagogia europea va promoure una notable activitat de traducció de les obres dels pedagogs rellevants del moment. Com a conseqüència d'aquesta tendència, la pràctica totalitat de les obres de Claparède, Bovet i Ferrière, però també de Dottrens, Audemars, Lafendel i Piaget, foren traduïdes i publicades en editorials reconegudes i de prestigi com Publicaciones de Revista de Pedagogía, Ediciones La Lectura i la llibreria Francisco Beltrán (sobretot en el cas de Ferrière), per citar-ne tres de les més importants. La nòmina de traductors i traductores posa noms i cognoms a l'interès personal i directe envers l'obra d'aquests pedagogs³⁶. En gairebé tots els casos, aquest interès es corresponia amb un interès de la seva part en la publicació de les obres perquè els honoraris que rebien a canvi eren un mitjà de subsistència gens menyspreable³⁷. Sigui com sigui, és

- (34) Vegeu: *Escola d'Estiu (1914-1936)*. Edició facsímil dels programes i cròniques. Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983. L'exalumne de l'Institut Rousseau Jaume Bertran era l'impulsor a Catalunya de l'entitat Acció Educativa que, entre altres activitats, va organitzar sessions de ràdio a càrrec d'especialistes. En una d'aquestes emissions, la professora Alice Descoedres va impartir una conferència sobre el tema dels alumnes amb retard, el seu principal àmbit d'estudi (*La Vanguardia*, 6 de setembre de 1935, p. 8).
- (35) Per confirmar aquest punt són recomanables els estudis bibliogràfics de León Esteban Mateo i Eloisa Mérida-Nicolich sobre els continguts del *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* i la *Revista de Pedagogía* fins 1936: Esteban Mateo, L. (1978) *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza. Nómima bibliográfica (1877-1936)*. València, Universidad de Valencia; Mérida-Nicolich, E. (1983) *Índice de la Revista de Pedagogía (1922-1936) Análisis de contenido*. Pamplona, Eunsa; Mérida-Nicolich, E. (1983) *Una alternativa de reforma pedagógica: la Revista de Pedagogía (1922-1936)*. Pamplona, Eunsa. En el cas de la *Revista de Pedagogía* també es poden consultar els articles: Mérida-Nicolich, E. (1992) «La Revista de Pedagogía: 1922-1936», *Revista Española de Pedagogía*, any L, núm. 192 (maig-agost), p. 257-270; Viñao, A. (1994-95) «La modernización pedagógica española a través de la Revista de Pedagogía (1922-1936)», *Anales de Pedagogía*, núm. 12-13, p. 7-45.
- (36) Les traduccions dels pedagogs de més anomenada com Claparède, Bovet i Ferrière es poden resseguir en algunes edicions més actuals de les seves obres: Claparède, E. (2007) *La educación funcional*. Madrid, Biblioteca Nueva (Estudi introductor de J. González-Agàpito); Bovet, P. (2007) *El instinto luchador*. Madrid, Biblioteca Nueva (Estudi introductor de J.M. Fernández Soria); Ferrière, A. (1997) *L'autonomia dels escolars*. Vic, Eumo (Estudi introductor de J. Soler Mata). Per a les traduccions de Piaget remetem el lector al número monogràfic de la revista *Anuario de Psicología* (núm. 25, 1981) dedicat a la seva obra.
- (37) Durant el període 1909-1928 es creuren un conjunt de cartes entre el pedagog suís Claparède i els espanyols Domingo Barnés (el traductor) i Francisco Beltrán (editor d'algunes de les obres de Claparède) en les quals estableixen les condicions de publicació d'algunes traduccions en llengua castellana [Font: Bibliothèque de Genève – Département de Manuscrits. Referència: Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Publique et Universitaire de Genève. Tome XIII – Manuscrits français 4001-4200].

perfectament visible la presència de les obres de fonamentació pedagògica dels autors ginebrins a Catalunya i Espanya, a través de traduccions però també de les edicions originals que es poden trobar en els fons històrics de les biblioteques més conegudes i que van servir per impulsar i fonamentar la pràctica educativa i la renovació pedagògica.

A l'hora de fer balanç i valorar els viatges pedagògics dels mestres catalans pels diferents països europeus, Alexandre Galí pensava que:

És una mica difícil de calcular l'eficàcia professional d'aquesta mena de viatges, sempre ràpids, sempre engavanyats d'incidents turístics. Ja Llorenç Jou, amb el seu to mesurat, acceptava amb una hàbil insinuació que no fossin les finalitats pedagògiques les de més interès en aquesta mena d'expedicions. (...) Nosaltres no coneixem l'ambient íntim de les caravanes de mestres catalans, però sospitem que les lliçons que hi varen aprendre, més que pedagògiques van ésser de convivència, d'espectacle cívic, de flexibilitat d'esperit, davant d'altres mons diferents del propi, lliçons que per a un mestre són també profundament pedagògiques. Només que haguessin sabut veure el que era un país civilment i políticament estructurat, s'enduien a casa un gran tresor per a les actuacions futures. (Galí, 1978, p. 271)

És evident que estaria mancat de fonament posar totes les experiències en el mateix sac perquè, entre altres raons, algunes estades van ser simples viatges o visites curtes i, en canvi, altres van constituir veritables períodes d'estudi i recerca. Però no és gens desencertat pensar que la utilitat dels viatges, cursos i estades llargues a Ginebra i a l'Institut Rousseau obre un ampli ventall de respostes que, malgrat estiguin esbossades al llarg de l'article, no serà sobrer enumerar i sistematitzar en aquesta part final. Ho farem plantejant cinc possibilitats que no són pas excloents:

1. La via dels qui, a través de la tasca de Ferrière, van trobar a Ginebra l'oportunitat d'establir i reforçar contactes amb la Ligue International d'Éducation Nouvelle i, en general, amb el moviment de la nova educació, apropant-se a noves experiències, trobant un fòrum per donar a conèixer les pròpies i obrint la porta a la participació en els congressos internacionals de la nova educació.
2. L'oportunitat dels qui, en la cruïlla d'itineraris pedagògics prou diversos que era Ginebra, van descobrir-hi noves o velles tendències i, en algun cas, la motivació per seguir viatjant i cercant en altres llocs: Kerschensteiner, Freinet, Decroly i la llarga nòmina dels pedagogs i corrents europeus.
3. El convenciment dels qui, davant l'estudi de la psicologia de l'infant i sobretot dels mètodes de la psicologia i pedagogia experimentals, van descobrir la necessitat de fonamentar teòricament i aplicar el rigor científic en la tasca educativa aprofitant al màxim els ensenyaments de Claparède, Bovet, Piaget i els altres professors.
4. L'ocasió d'aprofitar el prestigi dels estudis a l'Institut Rousseau i la Universitat de Ginebra i els contactes i bones referències dels coneguts pedagogs ginebrins per relançar i potenciar el propi prestigi i, per tant, d'emprendre un lícit camí de superació professional.
5. L'actitud dels qui van impregnar-se de l'ambient liberal, obert, pacifista, democràtic i internacionalista de Ginebra per reforçar les pròpies conviccions democràtiques i, al capdavall, aprendre a viure en una societat diferent i anhelar construir-ne una de semblant o millor.

El dibuix que conformen aquestes cinc línies no seria complet sense tenir en compte els «diferents moments» de Ginebra i l'Institut Rousseau als quals ja ens hem referit i les diferents circumstàncies que marcaven el país d'origen dels visitants: els inicis incerts, les dificultats dels anys de la gran guerra europea de 1914-18, les restriccions dels anys de la dictadura primoriverista, l'impuls i noves perspectives que va obrir la creació del Bureau International d'Éducation l'any 1925, l'augment del nombre de pensionats de la JAE en el període 1926-36 i, finalment la proclamació de la Segona República i, posteriorment, l'inici de la guerra civil. En la complexitat del dibuix, encara caldria traçar-hi les línies que defineixen l'actitud dels pedagogs i institucions ginebrines envers Catalunya: una actitud lícitament interessada o, si es vol, una correspondència d'interessos per mantenir bones relacions de cara a captar alumnes, impulsar publicacions i assolir presència; un contacte i coneixement més directe a través de les persones, sobretot exalumnes, que no per mitjà de la presència institucional de la pedagogia catalana en l'ambient ginebrí i, consegüentment, una valoració intensa i extensa de la tasca i els treballs posteriors dels exalumnes de l'Institut.

De la teoria a la pràctica: la visió catalana de la pedagogia ginebrina

Manllevant l'expressió a Galí, ens cal preguntar-nos sobre el «caràcter pràctic de la pedagogia catalana» i la possible aportació de la pedagogia ginebrina a la fonamentació teòrica d'aquesta pràctica o allò que el mateix Galí (1979, 1984) anomena consciència tècnica.

La pregunta és difícil de respondre en un sentit unívoc a causa, sobretot, de la complexitat dels elements que intervenen. Possiblement cadascun dels protagonistes, exalumnes de l'Institut Rousseau, l'hauria contestada diferent. Probablement a partir de l'anàlisi de les obres i aportacions posteriors de cadascun d'ells també l'hauríem de respondre diferent, segons els casos. Narcís Masó, en la dedicatòria personal que escriu en el *Livre d'Or*, expressa que per saber allò que pensa de l'Institut cal llegir la llarga llista de cançons i poemes que ha deixat escrits durant l'estada a Ginebra, però potser sigui més rellevant per a la nostra pregunta recordar que en el prospecte de l'escola de S'Agaró de 1935 (una versió catalana de l'École Internationale de Genève) hi feia constar les referències de Claparède, Bovet i Piaget i que en els textos que va escriure l'opinió i els criteris de Claparède són ben presents, explícitament o implícitament³⁸. Masó també va deixar una fonda empremta personal i intel·lectual a Ginebra i els seus treballs sempre van merèixer elogis del professorat i en algun cas passaren a engruixir les aportacions de les revistes de més prestigi³⁹. A l'altre extrem també va haver-hi visitants, la més rellevant i coneguda és Rosa Sensat, que no van trobar a Ginebra res de massa interessant per romandre-hi massa dies. La futura directora de l'Escola del Bosc no

(38) Vegeu: *Escola de S'Agaró. Pensionat de primer ordre*. Sant Feliu de Guíxols, 1935 (Imp. Tip. Catalana, Vic). I també: Masó, N. (1990) «L'Escola Nova. Les bases, l'essència i l'esperit», dins Marquès, S. (Ed.) *Narcís Masó, pedagog de l'escola activa*. Girona, Diputació de Girona, p. 57-82. Cal fer notar que Narcís Masó va deixar un molt bon record a l'Institut Rousseau, no només per la llarga estada que hi va fer, sinó també pel seu caràcter, intel·ligència i tasca realitzada. També era molt recordat i valorat per les seves aportacions poètiques i musicals en forma de cançons a les festes i excursions, entre les quals destaca un himne dels alumnes de l'Institut Rousseau («Chant des élèves de l'Institut»).

(39) Masó, N. (1929) «La valeur de l'activité de l'esprit dans la fixation des idées: contribution expérimentale à la théorie de l'«école active»: travail du Laboratoire de Psychologie de l'Université de Genève et de l'Institut JJ Rousseau», *Archives de Psychologie*, vol. XXI, núm. 83-84, p. 275-292.

s'està pas de manifestar-ho al·legant que no veia possible trobar-hi aportacions sobre el tema que la motivava i interessava (l'ensenyament de les ciències físiques, químiques i naturals), en comparació amb el que havia trobat a Brussel·les o esperava trobar a l'Escola Normal de Lausanne⁴⁰. És evident que a Ginebra no hi havia de tot i Rosa Sensat encertava de ple. Tampoc podem oblidar els noms de Joan Llongueras i Elisa Uriz. Allò que cercaven a Ginebra, la gimnàstica rítmica de Jaques-Dalcroze, ho trobaren fora de les aules de l'Institut Rousseau⁴¹.

Ja hem revisat els casos de Pau Vila i Jesús Sanz i són prou conegudes les trajectòries de Mallart i Rosselló de cara a conformar un gruix de respostes afirmatives a la pregunta que ens fèiem, però potser la justa mesura, per l'actitud escèptica envers les novetats i la poca disposició a la lloança externa gratuïta, la trobem en el cas d'Alexandre Galí: crític amb algunes propostes de la pedagogia activa i interessat amb els treballs i aportacions de Claparède en els camps disciplinars de la psicologia i pedagogia experimentals⁴².

Galí, que havia conegut personalment Claparède el 1920 a Barcelona i havia assistit al curs de vacances de Ginebra de 1922, va posar els Cursos Tècnics de Pedagogia sota l'aixopluc de l'Institut Rousseau del qual en va prendre model. La fórmula basada en «formació i ensenyaments» més «recerca i estudi» i els seus treballs d'estudi i investigació porten l'empremta de Claparède i de les metodologies emprades a l'Institut Rousseau. Alguns d'aquests treballs van ser coneguts i valorats per Claparède i Bovet com ho demostra un article de *L'Éducateur*, signat per aquest darrer, amb el pretext de la lectura dels Annals dels Cursos Tècnics de Pedagogia del curs 1928-29 (Bovet, 1930). Bovet, que demostra un perfecte coneixement de *La mesure objective del treball escolar* (1928), fa una semblança intel·lectual de Galí que supera la simple cortesia i en valora la capacitat d'observació, d'anàlisi i de recerca constant de

-
- (40) Rosa Sensat va fer una curta estada a Ginebra durant el viatge d'estudis del període octubre 1912-març 1913. Com descriu en els seus diaris, entre el 8 i el 22 de gener de 1913 va residir a Ginebra i va realitzar visites a diferents centres educatius de la ciutat. Acompanyada per Pau Vila va visitar l'Institut Rousseau, va saludar i conèixer Bovet i va assistir, durant un únic matí, a les classes de psicologia experimental de Claparède de les quals s'emportà una impressió ambigua: «Serà muy sabio pero dice las cosas a medio decir, sin ningún relieve, sin ningún calor, sin cuidarse de hacerlo ameno, en una palabra sin las condiciones que debe tener una lección dada por un buen maestro. La clase me ha resultado interesante pero naturalmente sin haber seguido las anteriores no puede servirme de mucho. Ha sido para aprovechar el tiempo», mentre obtenia els permisos per visitar les escoles ginebrines [Font: Diaris de Rosa Sensat - Arxiu Rosa Sensat; caixes 2 i 3 - Fons històric/ Biblioteca Rosa Sensat; i també: Expedient JAE/137-439 «Rosa Sensat Vilà». Disponible a: http://archivojae.edaddeplata.org/jae_app/JaeMain.html].
- (41) Joan Llongueras va ser pensionat de la JAE el curs 1911-12 per estudiar a l'Institut Jaques-Dalcroze de gimnàstica rítmica a Hellerau (Dresde, Alemanya). També va fer un curs d'estiu a l'Institut Jaques-Dalcroze de Ginebra l'any 1920 i va mantenir-hi un contacte regular. Elisa Uriz, professora de l'Escola Normal de Girona, també va estudiar-hi l'any 1922. Els dies 16, 17 i 18 d'agost de 1926 es va celebrar a Ginebra, organitzat per l'Institut Jaques-Dalcroze, el primer «Congrès du Rythme». Entre els conferenciants hi havia Narcís Masó («La rythmique dans l'enseignement primaire») i Joan Llongueras («La Gymnastique rythmique dans l'éducation des aveugles») [Font: Programme Général du Premier Congrès du Rythme. AIJRR, Fonds Général, Congrès - ancienne côte FG-2].
- (42) Són interessants els comentaris de Galí sobre *L'Éducation fonctionnelle* de Claparède publicats a la revista *Butlletí dels Mestres*. Després de remarcar l'interès del llibre i valorar les aportacions dels funcionalistes a la pedagogia, alerta sobre els perills derivats de la pretensió d'establir un sistema complet i de les generalitzacions. Amb el pretext de la ressenya del llibre, Galí també alerta del perill de donar la ciència «feta» als infants, però es manifesta contrari del que només comporti l'activitat lliure del nen (Vegeu: Galí, A. (1931) «Problemes d'educació funcional», *Butlletí dels Mestres*, núm. 54 (15 d'octubre), p. 146-148; Galí, A. (1932) «Problemes d'educació funcional: vida directa i vida científica», *Butlletí dels Mestres*, núm. 62 (15 de febrer), p. 50-51).

cara a la millora dels resultats escolars. L'ús de les mesures objectives i del mètode és motiu de comentari especial per part de Bovet que confessa que durant 1929, sota la direcció d'Helène Antipoff, s'ha fet l'assaig d'aplicar i verificar les mesures proposades per Galí a l'Institut Rousseau per als alumnes de llengua francesa. L'article fa una ressenya detallada dels estudis de Galí publicats en els *Annals* en relació a les bases naturals de l'ensenyament de la composició escrita, a l'orientació del pensament dels infants en el llenguatge escrit i la influència de la lectura sobre la llengua escrita. L'article acaba amb el desig que aquest tipus de treballs puguin ser continuats i imitats en altres llocs de cara a estendre encara més aquesta «*belle communauté de travail internationale*», en clara sintonia amb l'esperit de les institucions ginebrines. És evident que el Galí preocupat per l'observació metòdica i l'experimentació orientades a l'adquisició de la "consciència tècnica" que hauria de caracteritzar els pedagogs i educadors va sintonitzar, en aquest punt, amb l'orientació i l'esperit de la pedagogia ginebrina⁴³.

La pedagogia activa després de la pedagogia activa

A través d'aquestes pàgines hem resseguit alguns dels llocs comuns i dels mites de la pedagogia catalana amb el pretext de refer i reconstruir els viatges i els intercanvis, físics, intel·lectuals i científics, que s'establiren entre Catalunya i Ginebra al llarg del primer terç del segle xx. No és fàcil extreure conclusions definitives del nostre estudi, més enllà de les reflexions, constatacions i comentaris que hem anat perfilant al llarg del text. La complexitat i l'heterogeneïtat aconsellen prudència però també ens qüestionen i obren interrogants sobre alguns dels conceptes que sovint hem emprat per descriure i analitzar l'evolució de l'educació a casa nostra. Els mateixos conceptes d'escola nova i pedagogia activa que han marcat tan profundament la pedagogia catalana (un concepte també massa complex i poc precís més enllà del criteri geogràfic) se'ns presenten, a mesura que progressen els estudis i les recerques, menys homogenis i més polièdrics des del punt de vista del contingut i significat. No hi ha dubte que el gresol ginebrí va catalitzar el desenvolupament del moviment de l'escola nova i va jugar un paper important en l'impuls de les experiències que, a Catalunya, es van desenvolupar sota l'orientació dels principis de l'educació activa. Però així com l'educació activa és una cruïlla conceptual de l'educació funcional, l'educació progressiva, l'escola del treball, l'escola serena i altres conceptualitzacions, la influència de la pedagogia gestada a Ginebra, ja sigui entorn de l'Institut Rousseau, del Bureau International de l'Éducation, de la Universitat o de l'Institut Jaques-Dalcroze, recorre múltiples camins, d'anada i tornada, fins arribar a Catalunya. També el tronc únic inicial de la pedagogia ginebrina es va esberlar i va generar un conjunt de ramificacions dins el camp disciplinar de les ciències de l'educació. Però aquesta sistematització i visió de conjunt no va arribar a Catalunya o hi va arribar de forma

(43) L'obra de Galí, *La mesura objectiva del treball escolar*, ja havia estat ressenyada per Pierre Bovet a les pàgines de *L'Éducateur* el mateix any de la publicació. Aleshores, com ara, va fer un elogiós comentari del contingut i de l'edició: «cette perfection d'exécution qui caractérise les éditions de Barcelona» (*L'Éducateur*, any LXIV, núm. 3, 4 de febrer de 1928, p. 47). Cal recordar que Galí va participar, el 1928, a la Conferència Internacional sobre Bilingüisme, a Luxemburg, on va defensar la ponència «Com es pot mesurar la influència del bilingüisme», amb una excel·lent acollida per part dels participants (Vegeu: *Le Bilinguisme et l'éducation. Travaux de la Conférence internationale tenue à Luxembourg du 2 au 5 avril 1928*. Genève, Bureau International d'Éducation, 1928). En aquesta conferència hi assistiren també Narcís Masó i Jesús Sanz formant part de la delegació de l'Institut Rousseau (Vegeu: Sanz, J. (1928) «Conferència internacional acerca del Bilingüismo», *Revista de Escuelas Normales*, vol. VI, p. 170-173).

més feble i difuminada, amb menys intensitat que les experiències, les pràctiques, els mètodes i les realitzacions que trobaven un terreny més abonat en allò que Galí anomenava el «caràcter pràctic» de la pedagogia catalana.

Potser sigui aquesta una conclusió massa general, però també és un punt de partida per encetar noves recerques en la perspectiva de la complexitat apuntades en algunes publicacions (Ohayon, Ottavi i Savoye, 2004; Hameline, 2006). La història i evolució dels propis conceptes ha generat una polisèmia que no podem passar per alt. Possiblement sigui un camí que cal explorar per anar resseguint l'evolució de l'educació activa al nostre país i, més concretament, per afinar les causes i els vectors que han dirigit i transformat la pedagogia activa (basada en les finalitats, la fonamentació i el projecte) en l'activisme escolar que apunta a la pràctica sense rumb ni fonaments. Dit d'una altra manera, el present estudi ens pot portar, amb totes les limitacions existents, a analitzar el moment o els moments de les ruptures amb l'esperit(s) de Ginebra, a partir justament de la reconstrucció dels múltiples camins per on ha transitat la pedagogia contemporània.

Referències

- Audemars, M.; Lafendel, L. (1923) *La Maison des Petits de l'Institut Rousseau*. Neuchâtel, Paris, Delachaux & Niestlé (Traducció castellana: Ediciones La Lectura, 1926).
- Berchtold, A. (1973) «Édouard Claparède et son temps», a *Centenaire de la naissance d'Édouard Claparède (1873-1940)*. Genève, Institut J.-J. Rousseau, p. 78-96.
- Bovet, P. (1912) *La création à Genève d'une École des Sciences de l'Éducation*. Genève, Société Générale d'Imprimerie.
- (1917) «L'Institut J.J. Rousseau. Rapport succinct sur son activité de 1912 à 1917», *Archives de Psychologie*, 16 (64), p. 309-331 (Separata. Genève, Kundig).
- (1919) «La tâche nouvelle de l'école», *L'Intermédiaire des Educateurs*, 71-72.
- (1930) «Études expérimentales en vue de l'enseignement de la composition», *L'Éducateur*, 3, p. 33-40 (1-8).
- (1932) *Vingt ans de vie: L'Institut J.-J. Rousseau de 1912 à 1932*. Neuchâtel, Delachaux & Niestlé.
- Cicchini, M. (2004) «Un bouillon de culture pour les sciences de l'éducation? Le Congrès international d'Éducation morale (1908-1934)», *Paedagogica Historica*, 40 (5-6), p. 633-656.
- Claparède, E. (1912) *Un Institut de Sciences de l'Éducation et les besoins auxquels il répond*. Genève, Librairie Kundig (Separata de *Archives de Psychologie*, XII, p. 21-60).
- Chessex, A. (1924) «Encore à propos d'école active», *L'Éducateur*, LX (3), p. 42-43.
- Ferrière, A. (1923) «Des quelques malentendus concernant l'école active», *L'Éducateur*, LIX (24), p. 388-389.
- Galí, A. (1931) «Els fonaments racionals de l'escola activa», a *Escola d'Estiu, any 1931. Resums de l'any 1930*. Barcelona, Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 51-95.
- (1978) *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936. Llibre II. Ensenyament primari (1ª part)*. Barcelona, Fundació A.G.

- (1979) «Les doctrines pedagògiques», a *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936. Llibre II. Ensenyament primari (3ª part)*. Barcelona, Fundació A.G., p. 210-222.
- (1984) *La mesura objectiva del treball escolar*. Vic, Eumo.
- Hameline, D., Jornod, A. i Belkaïd, M. (1995) *L'école active. Textes fondateurs*. París, Presses Universitaires de France.
- (1996) «Aux origines de la Maison des Petits», a Perregaux, Ch.; Rieben, L.; Magnin, Ch. *Une école où les enfants veulent ce qu'ils font. La Maison des Petits, hier et aujourd'hui*. Lausanne, éditions des Sentiers/ LEP, p. 17-62.
- (2004) «L'Institut Jean-Jacques Rousseau et l'Éducation nouvelle», a Ohayon, A., Ottavi, D., Savoye, A. (Ed.), *L'Éducation Nouvelle, histoire, présence et devenir*. Berna, Peter Lang, p. 145-162.
- (2006) «L'éducation nouvelle après l'Éducation nouvelle», *Paedagogica Historica*, 42 (1-2), p. 263-290.
- Hoffstetter, R.; Schneuwly, B. (Ed.) (1998) *Le pari des sciences de l'éducation*. (Raisons éducatives, núm. 1/2). Bruxelles, De Boeck.
- (Ed.) (2006a) *Passion, Fusion, Tension. New Education and Educational sciences - Éducation nouvelle et sciences de l'éducation (end 19th - middle 20th century; fin 19e - milieu 20e siècle)*. Berne, Peter Lang.
- (2006b) «Le laboratoire: matrice des sciences de l'éducation-l'exemple de Genève», a Ractcliff, M.J.; Ruchat, M. (dir.) *Les laboratoires de l'esprit. Une histoire de la psychologie à Genève 1892-1965*. Genève, Musée d'histoire des sciences/Éditions LEP, p. 63-77.
- (2007) *Emergence des sciences de l'éducation en Suisse. A la croisée de traditions académiques contrastés (fin du 19e - première moitié du 20e siècle)*. Berne, Peter Lang.
- Laudo, X.; Monés, J. (2008) «Les influències dels corrents internacionals de l'Escola Nova», a Monés, J. (coord.) *Pedagogia, política i transformació social (1900 - 1917). L'educació en el context de la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona, Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, p. 227-247.
- Llobera, P. (1936) «Una primera visita a Ginebra», *Butlletí dels mestres*, 143, p. 67-69.
- Marín Eced, T. (1990) *La renovación pedagógica en España (1907-1936). Los pensionados en Pedagogía por la Junta para Ampliación de Estudios*. Madrid, CSIC.
- (1991) *Innovadores de la educación en España*. Universidad de Castilla La Mancha, Servicio de Publicaciones.
- Ohayon, A.; Ottavi, D.; Savoye, A. (ed.) (2004) *L'Éducation nouvelle, histoire, présence et devenir*. Berna, Peter Lang.
- Pöchhacker, F. (2004) *Introducing Interpreting Studies*. London, New York, Routledge, p. 32.
- Rosselló, P. (1923) *El Instituto J.J. Rousseau. Sus hombres, su obra. Sugestiones que para nuestro país pueden derivarse de su funcionamiento*. Madrid, J. Cosano. (El treball també es va publicar al *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, 758, p. 139-145; 759, p. 169-174).
- Rosselló, P. (1932) «Rapport sur une enquête auprès des anciens élèves de l'Institut», *L'Éducateur*, 16, p. 253-255; 19, p. 300-301.

- Rovira, B. (1989) *Pau Vila. «He viscut!»*. Barcelona, La Campana.
- Ruchat, M.; Magnin, Ch. (dir.). (2005) *«Je suis celui qu'on ne connaît pas et qui passe». Charles Baudouin (1893-1963)*. Lausanne, Éditions des Sentiers.
- Sanz, J. (1930) «Le travail et les aptitudes des interprètes parlementaires». *Annals d'orientació professional-Sisena Conferència Internacional de Psicotècnia, Barcelona 1930*, núm. 4. Barcelona, Escola del Treball, p. 303-318.
- Sanz, J. (1933) «La selecció dels ben-dotats», *Revista de Psicologia i Pedagogia* (Barcelona), 1 (2), p. 165-175.
- Soler, J. (2008) «Entre Europa i Amèrica Llatina: Adolphe Ferrière i l'Escola Nova a Barcelona», *Temps d'Educació*, 35, p. 229-248.
- Soler, J. (2009a) «L'itinerari formatiu i professional de Jesús Sanz Poch (1897-1936). Renovació pedagògica i compromís polític a Catalunya durant el primer terç del segle XX», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, 13, p. 9-47.
- Soler, J. (2009b) «La escuela a la medida en el pensamiento educativo de Jesús Sanz Poch (1897-1936)», a Berruezo, R.; Conejero, S. (coord.) *El largo camino hacia una educación inclusiva. La educación especial y social del siglo XIX a nuestros días. Vol. I*. Pamplona, Universidad Pública de Navarra, p. 685-695.
- Spielmann, A. (1981) *L'aventure socialiste genevoise, 1930-1936*. Lausanne, Payot.
- Torracinta, C. (1978) *Genève 1930-1939. Le temps des passions*. Genève, Tribune Éditions.
- Vidal, F. (1988) «L'Institut Rousseau au temps des passions», *Éducation et Recherche*, any X, 1, p. 60-78.

Influencia y presencia del Instituto Rousseau de Ginebra en la pedagogía catalana del primer tercio del siglo XX

Resumen: Las influencias de las corrientes pedagógicas internacionales y el impacto de la pedagogía activa en el impulso de la renovación pedagógica catalana del primer tercio del siglo XX han sido objeto de múltiples estudios. Las investigaciones realizadas nos permiten trazar diferentes líneas que unen diversos puntos de la geografía europea y que nos explican las relaciones pedagógicas, las génesis conceptuales, las influencias y, en definitiva, nos descubren las claves para entender este amplio y profundo movimiento de renovación que, de manera intensa y extensa, abonó los difíciles terrenos de la educación europea desde las últimas décadas del siglo XIX. Una de estas líneas, que hay que marcar con trazo grueso, uniría Suiza, y más concretamente Ginebra, con Catalunya y, por extensión, España. El estudio de las fuentes documentales de los archivos del emblemático Instituto Jean-Jacques Rousseau, creado en Ginebra el año 1912, y la revisión de diversas investigaciones y publicaciones nos posibilitan una nueva lectura con el objetivo de aportar más elementos para valorar la influencia y presencia de las ideas pedagógicas generadas en el marco del instituto ginebrino sobre la pedagogía catalana del primer tercio del siglo XX.

Palabras clave: pedagogía activa, renovación pedagógica, ciencias de la educación, historia de la educación, escuela nueva, Institut J.-J. Rousseau, psicología experimental

Influence et présence de l'Institut Rousseau de Genève dans la pédagogie catalane du premier tiers du xxe siècle

Résumé: Les influences des courants pédagogiques internationaux ainsi que l'impact de la pédagogie active dans l'impulsion de la rénovation pédagogique catalane du premier tiers du xxe siècle ont été l'objet de multiples études. Les recherches menées à terme permettent de tracer différentes lignes qui unissent divers points de la géographie européenne et qui expliquent les relations pédagogiques, les genèses conceptuelles et les influences, et donnent, en définitive, les clés pour comprendre ce vaste et profond mouvement de rénovation qui a amendé, de manière intensive et extensive, les difficiles terrains de l'éducation européenne depuis les dernières décennies du xixe siècle. Une de ces lignes, qui devrait être marquée d'un gros trait, unirait la Suisse, et plus concrètement Genève, à la Catalogne et, par extension, au reste de l'Espagne. L'étude des sources documentaires des archives de l'emblématique Institut Jean-Jacques Rousseau, créé à Genève en 1912, et la révision de diverses recherches et publications rendent possible une nouvelle lecture afin d'apporter davantage d'éléments pour évaluer l'influence et la présence des idées pédagogiques générées dans le cadre de l'institut genevois sur la pédagogie catalane du premier tiers du xxe siècle.

Mots-clés: pédagogie active, rénovation pédagogique, sciences de l'éducation, histoire de l'éducation, école nouvelle, Institut J.-J. Rousseau, psychologie expérimentale

Influence and presence of Geneva's Rousseau Institute in Catalan education during the first part of the 20th century

Abstract: Many studies have focused on the influence of international educational trends and the impact of active education on the drive to reform Catalan education in the first part of the 20th century. These studies have enabled us to make various connections between different places in Europe and to explain educational relationships, conceptual origins and influences. In short, they have helped us to understand the profound, far-reaching reform movement which had an enormous, positive impact on the complex field of European education in the last decades of the 19th century. One major connection joins Switzerland, or more specifically Geneva, with Catalonia and, by extension, with Spain. The study of documentary sources from the archives of the emblematic Jean-Jacques Rousseau Institute, which was founded in Geneva in 1912, and reviews of research and publications have made a new interpretation possible. They have provided more information with which to assess the influence and presence of educational ideas created in the framework of the Geneva institute on Catalan education in the first part of the 20th century.

Key words: active pedagogy, educational reform, education sciences, history of education, new school, J.J. Rousseau Institute, experimental psychology